

**TÜRKİYE'NİN**  
**KATILIM YÖNÜNDE İLERLEMESİ**  
**ÜZERİNE**  
**KOMİSYON'UN**  
**1998**  
**DÜZENLİ RAPORU**

## İçindekiler

### A. GİRİŞ

- a) Önsöz
- Düzenli raporun kapsamı**
- b) **Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkiler**
- Tarihsel geçmiş ve son gelişmeler**
- Avrupa Stratejisi**

### B. ÜYELİK KRİTERLERİ

#### 1. Siyasi kriterler

##### 1.1 Demokrasi ve hukukun üstünlüğü

Parlamento

Yürütme

Yargı sistemi

Millî Güvenlik Kurulu

##### 1.2 İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması

Medenî ve siyasi haklar

Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar

Azınlık hakları ve azınlıkların korunması

##### 1.3 Kıbrıs Meselesi

##### 1.4 Genel değerlendirme

#### 2. Ekonomik kriterler

##### 2.1 Giriş

##### 2.2 Ekonomik kriterler

Türk ekonomisinin yapısı

Makroekonomik gelişmeler

##### 2.3 Üyelik perspektifinde Türk ekonomisi

İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı

Rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile başa çıkma kapasitesi

##### 2.4 Genel değerlendirme

#### 3. Üyelik yükümlülüğünü üstlenme yeteneği

##### 3.1 Topluluk müktesebatının gümrük birliği kapsamına giren unsurları

İç pazar

- Malların serbest dolaşımı

- Rekabet

- Fikrî, sınaî ve ticarî mülkiyet hakları

Ticaret politikası

Gümrük

Sonuç

##### 3.2 Topluluk müktesebatının Avrupa stratejisi kapsamına giren unsurları

İç pazar  
- Sermayenin serbest dolaşımı  
- Hizmetlerin serbest dolaşımı  
- Kamu alımları  
Sanayi ve KOBİ Politikası  
Tarım  
Telekomünikasyon ve bilgi toplumu  
Bilimsel ve teknik araştırma  
Çevre  
Ulaştırma  
Enerji  
Tüketicinin korunması  
Adalet ve içişleri  
Sonuç

### **3.3 Topluluk müktesebatının diğer unsurları**

İç pazar  
- Veri koruma ve şirketler hukuku  
- Kişilerin serbest dolaşımı  
Öğrenim, eğitim ve gençlik  
Görsel-işitsel sektör  
EPB  
Vergilendirme  
İstatistikler  
Balıkçılık  
İstihdam ve sosyal işler  
Bölgesel politika ve kaynaşma  
Sonuç

## **4. Ortak dış ve güvenlik politikası**

### **C. SONUÇ**

#### **Ekler**

İstatistik Veriler

## A. GİRİŞ

### a) Önsöz

#### Düzenli raporun kapsamı

Haziran 1998'de yapılan Cardiff AB Konseyi, her bir aday ülkenin katılım yönünde kaydettiği ilerleme üzerine ilk düzenli raporlarını 1998 sonunda sunacağı yolunda Komisyon tarafından yapılan açıklamayı memnuniyetle karşılamıştır. Türkiye ile ilgili olarak, AB Konseyi, “raporun, Ortaklık Anlaşması'nın 28nci maddesine<sup>1</sup> ve Lüksemburg AB Konseyi'nin sonuç bildirgesine dayalı olacağını” kaydetmiştir.

Aralık 1997 Lüksemburg AB Konseyi, Türkiye'yi her alanda Avrupa Birliği'ne yaklaştırarak, onu katılım için hazırlamaya yönelik bir strateji oluşturmaya karar vermiştir.. AB Konseyi: “Bu strateji, Ortaklık Konseyi tarafından, Kopenhag kriterleri ve Konsey'in 29 Nisan 1997 tarihli konumu ışığında, özellikle Ortaklık Anlaşması'nın 28inci maddesi temelinde gözden geçirilecektir.” noktasını da eklemiştir.

Bu rapor, Cardiff AB Konseyi'nin talebine, Komisyon'un yanıtını oluşturur. O nedenle, raporun yapısı, Kopenhag AB Konseyi sonuçlar bildirgesini dikkate almaktadır. Rapor:

- özellikle Ortaklık Anlaşması çerçevesinde, Türkiye ve Avrupa Birliği arasında şimdiye kadarki ilişkileri anlatmakta;
- AB Konsey'nin atf yapıdığı politik koşullar (demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıkların korunması) bakımından mevcut durumu analiz etmekte;
- AB Konseyi'nin atf yaptığı ekonomik koşullar (piyasa ekonomisi, AB içindeki rekabet baskısıyla başa çıkma yeteneği) bakımından Türkiye'nin durumunu ve perspektiflerini değerlendirmekte;
- Türkiye'nin, üyelik yükümlülüklerini, yani AB Antlaşması'nda, talî mevzuatta ve politikalarda yer alan Avrupa Birliği müktesebatını üstlenme yeteneğini incelemekte; ve
- 4 Mart 1998 tarihli Komisyon tebliğinde ortaya konulan Avrupa stratejisine özel referans ile, katılım yolunda Türkiye'nin durumuna ve perspektiflerine ilişkin genel bir değerlendirme sunmaktadır.

---

<sup>1</sup> Söz konusu maddeye göre, “Anlaşma'nın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşma'dan doğan yükümlerin Türkiye tarafından tam olarak kabul edilmesini öngörmeyi haklı kılacak ölçüde ilerlediğinde, Âkit Taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılma imkanını inceleyeceklerdir.”

## b) Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkiler

### Tarihsel geçmiş ve son gelişmeler

Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkiler, AET ve Türkiye arasında bir Ortaklık kuran, 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanmış ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiş olan, Ankara Anlaşması olarak bilinen Anlaşma zerine dayanır. Bu anlaşmanın temel taşı, üç aşamada bir gümrük birliğinin kurulmasıdır. Bu anlaşmaya bir Malı Protokol eşlik etmekteydi 1970 ve 1977 yıllarında, sırasıyla, ikinci ve üçüncü bir Malı Protokol imzalandı. Ankara Anlaşması, aynı zamanda, düzenli olarak toplanan ve ortaklığın işleyişini ele alan bir Ortaklık Konseyi de kurmuştur. Bu kurumsal ereve, gümrük birliğinin son aşamasının uygulanmasıyla genişletilmiştir (bkz. aşağıda).

Ortaklık Anlaşması, 23 Kasım 1970’de imzalanan ve 1 Ocak 1973’te yürürlüğe giren bir Katma Protokol ile tamamlandı. Bu protokol, 22 yıl içinde gümrük birliği hedefine varmak için alınacak olan teknik tedbirlerin bir takvimini veriyordu.

Türkiye’de 1980 yılındaki askerı darbeyi müteakip, Topluluk, Türkiye ile ilişkilerini dondurmaya ve 4nc Malı Protokl bloke etmeye karar verdi. 1983 yılında sivil bir yönetimin yeniden tesis edilmesinden sonra ilişkiler kademeli olarak normalleşti. Bununla beraber, Konsey, şimdiye kadar, 4nc Malı Protokl onaylamış değildir.

14 Nisan 1987’de, Türkiye, Topluluğa ye olmak için başvurusunu sundu. **Komisyon, bu başvuru üzerine görüşünü 18 Aralık 1989’da kabul etti.** Komisyon, hem ekonomik hem de politik nedenlerle, “Türkiye ile derhal katılım müzakereleri başlatmanın yararlı olmayacağı” sonucuna vardı. Ayrıca, Yunanistan ve Türkiye arasındaki ihtilafın “olumsuz etkilerini” ve “Kıbrıs’taki durumu” kaydetti.

Görüşte “ Komisyon, bu ülkenin Avrupa’ya doğru genel açılımı dikkate alındığında, Topluluğun Türkiye ile işbirliğini sürdürmesi gerektiğine inanıyor.”ifadesi yer aldı. Komisyon ayrıca “Topluluğun, Türkiye ile ilişkilerini yoğunlaştırmada ve politik ve ekonomik modernleşme sürecini bir an önce tamamlaması için bu ülkeye yardım etmede temel menfaate sahip” olduğunu da kabul etti.

5 şubat 1990’da, Konsey, Komisyon görüşünün genel içeriğini onayladı ve ondan, AT-Türkiye ilişkilerini güçlendirme ihtiyaı konusunda görüşte ifade edilen fikirleri geliştirecek ayrıntılı teklifler sunmasını istedi.

7 Haziran 1990’da, Komisyon, gümrük birliğinin tamamlanmasını, malı işbirliğinin yeniden başlatılması ve yoğunlaştırılmasını, endüstriyel ve teknik işbirliğinin geliştirilmesini ve politik ve kültürel bağların güçlendirilmesini içeren bir dizi teklif (“**Matutes Paketi**”) kabul etti. Bu paket, Konsey tarafından onaylanmadı.

6 Mart 1995’te, AT-Türkiye Ortaklık Konseyi, **gümrük birliğinin** son aşamasına geçilmesine ve **malı işbirliğinin** yeniden başlatılmasına karar verdi. Konsey, ayrıca, çeşitli sektörlerde işbirliğini arttırmaya, kurumsal işbirliğini güçlendirmeye ve politik diyalğu yoğunlaştırmaya da karar verdi. 13 Aralık 1995’te, Parlamento **gümrük birliğini onayladı.** Gümrük birliğinin son aşamasına ilişkin karar 31 Aralık 1995 tarihinde yürürlüğe girdi; kurumsal alanda ise, Gümrük Birliği Ortak Komitesi adlı bir iştişare organı kuruldu.

Ocak 1996’da Ege denizindeki bir adacık nedeniyle Yunanistan ve Türkiye arasında meydana gelen bir olaydan sonra, iki ülke arasındaki ilişkiler giderek gerginleşti.

**15 Temmuz 1996’da,** Genel İşler Konseyi, Türkiye dahil 12 Akdeniz lkesi için MEDA programı yönetmeliğini kabul etti.

19 Eylül 1996 tarihli bir **Parlamento kararı,** Komisyon’dan, “derhal yürürlüğe girmek üzere, demokrasinin, insan haklarının ve sivil toplumun teşvikiyle ilgili olanlar hariç, Türkiye’deki projeler için MEDA programı çerçevesinde ayrılan tüm ödenekleri bloke etmesini” istiyordu. Bu kararın gerekçesi, esas olarak, Türkiye’deki insan hakları durumuydu. 28 Kasım 1996’da yapılan bir Başkanlar Konferansı toplantısını müteakip, (375 milyon ECU tutarındaki kısmı, 1996-99 döneminde Türkiye için olmak üzere) MEDA programı çerçevesinde Komisyon’un finanse etmek istediği projeler hakkında Parlamento’nun görüşünü vermesiyle ilgili bir özel prosedür kabul edildi. Bu prosedüre rağmen, 1997 sonunda taahhütler 103 milyon ECU’ye ulaşmıştır. 1998-99 dönemi için 272 milyon ECU programlanmıştır.

Apeldoorn şehrinde yapılan (16 Mart 1997) gayri resmî Dışişleri Konseyi toplantısından sonra, 29 Nisan 1997'deki AT-Türkiye Ortaklık Konseyi toplantısında Avrupa Birliği, Türkiye'nin üyelik ehliyetini bir kez daha teyit etti. Aynı zamanda, Türkiye'nin başvurusunun diğer aday ülkeler ile aynı kriterlere göre değerlendirileceğini ifade etti ve Komisyon'dan, gümrük birliği bağlamında, Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gelecekteki gelişimi üzerine bir tebliğ hazırlamasını istedi.

Ortaklık Konseyi, 1995 tarihli "Gümrük Birliği" malî yönetmeliği üzerinde oybirliği sağlayamadı. Bununla birlikte, Yunanistan ve Türkiye, Ege deniziyle ilgili sorunları incelemek üzere bir "Akil Adamlar Komitesi" kurmayı kararlaştırdılar. Bu Komite henüz toplanmamıştır.

**15 Temmuz 1997'de kabul edilen Gündem 2000**, Türkiye'nin ekonomik ve politik durumu hakkında bir değerlendirme vermektedir. Bu belge, aynı zamanda, Türkiye'nin "bölgedeki bir dizi sorunun çözülmesi ve Kıbrıs sorununun adil ve kalıcı bir çözümüne aktif şekilde katkıda bulunması yönünde güçlü bir taahhüt vermesi gerektiğini" ifade etmektedir.

Gündem 2000, "Avrupa Birliği'nin, Türkiye'yi, sorunlarını çözmeye ve AB ile daha yakın bağlar kurmaya yönelik çabalarında desteklemeye devam etmesi gerektiği" görüşündedir ve bu noktada, Türkiye ile ilişkilerin daha da geliştirilmesi üzerine 15 Temmuz 1997 tarihinde Komisyon tarafından kabul edilen olan tebliğ işaret etmektedir.

Sözkonusu tebliğ, gümrük birliğini pekiştirmek, onu yeni alanlara yaymak (hizmetler ve tarım) ve bazıları ikinci ve üçüncü "sütunlar" kapsamına giren çeşitli sektörlerde (çevre, enerji, telekomünikasyon, vs.) işbirliğini arttırmak üzere tasarlanmış bir dizi tedbir önermektedir. Komisyon, insan haklarına ilişkin durumu iyileştirme çabalarında Türkiye'ye yardım edilmesini de önermektedir. Bu çerçevede, Komisyon, Türk makamlarının insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne saygıyı arttırmaya yönelik çabalarını desteklemek üzere Türk makamları ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapılmasını öneren bir ön taslak program hazırlamıştır. Türk makamları, bu öneri konusunda henüz harekete geçmemişlerdir.

**Aralık 1997 tarihli Lüksemburg AB Konseyi**, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım ehliyetini" en yüksek düzeyde teyit etti. Devlet ve Hükümet Başkanları, ayrıca, "**Türkiye'yi her alanda Avrupa Birliği'ne daha fazla yakınlaştırarak, katılım için hazırlamaya yönelik**" bir strateji oluşturulmasına da karar verdiler. "**Bu stratejinin, aşağıdaki hususları kapsamına karar verildi: Ankara Anlaşması'nın getirdiği olanakların geliştirilmesi; Gümrük Birliği'nin güçlendirilmesi; malî işbirliğinin uygulanması; yasaların yakınlaştırılması ve Birlik müktesebatının benimsenmesi; her münferit durum için ayrıca karar verilmek üzere, belirli programlara ve belirli kurumlara katılım...**" Buna ek olarak, AB Konseyi, Türkiye ile bağların güçlendirilmesine izin verecek olan bir takım ilkeler sıraladı (sonuçlar bildirgesinin 35nci paragrafı). AB Konseyi ayrıca, Türkiye'nin diğer başvuran ülkeler ile aynı temelde Avrupa Konferansı'na katılmaya davet edileceğini de belirtti.

Türkiye, diğer başvuran ülkelere kıyasla kendisine ayrımcı muamele yapılmış olduğu düşüncesiyle, AB Konseyi'nin sonuçlarına olumsuz tepki verdi. Ankara, Avrupa Konferansı'na katılmayacağını ve Birlik ile politik diyalogu askıya aldığını, dolayısıyla Yunanistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler gibi konuları Birlik ile tartışmayı artık istemediğini bildirdi. Ankara'ya göre, AB-Türkiye ilişkileri bundan böyle mevcut metinler (Ortaklık Anlaşması, Katma Protokol ve Gümrük Birliği) temelinde yürütülecekti.

Lüksemburg AB Konseyi tarafından talep edildiği üzere, Komisyon 4 Mart 1998 tarihinde, "Türkiye için Avrupa Stratejisi"nin ilk işlevsel tekliflerini kabul etti (bkz. aşağıda).

Haziran 1998 tarihli Cardiff AB Konseyi, "**Türkiye'yi üyeliğe hazırlamak için Avrupa stratejisinin ileriye götürülmesi hakkında 4 Mart 1998 tarihli Komisyon tebliğini**" memnuniyetle karşıladı. Konsey şu açıklamayı yaptı: "**Konsey, bir bütün olarak ele alındığında, bu stratejinin, ilişkilerimizin sağlam ve evrimsel bir temelde geliştirilmesi için bir platform sunduğunu kabul eder. Avrupa Birliği Konseyi, Komisyon'u, bu stratejinin etkin biçimde uygulanması için gerekli olan tekliflerin sunulması dahil, stratejiyi daha da geliştirmeye davet eder. Strateji, Türkiye'nin görüşlerini de dikkate alarak, zaman içinde zenginleştirilebilir. Avrupa Birliği Konseyi, ayrıca, Başkanlığı, Komisyonu ve ilgili Türk makamlarını, Türkiye'nin mevzuat ve uygulamasının Topluluk müktesebatıyla uyumlulaştırılması hedefini izlemeye davet eder ve Komisyon'dan, elde edilen ilerleme konusunda, erken tarihli bir Ortaklık Konseyi toplantısına rapor vermesini talep eder. Avrupa Stratejisi için malî destek ihtiyacını hatırlatarak,**

**Avrupa Birliği Konseyi, Avrupa Stratejisi'nin uygulanmasını desteklemenin yolları ve yöntemleri üzerinde düşünme ve bu amaçla uygun teklifler sunma yolunda Komisyon'un niyetini kaydeder.”**

## **Avrupa stratejisi**

4 Mart 1998 tarihinde Komisyon, gümrük birliğine içerik kazandırmaya ve Gümrük Birliğini diğer sektörlere (hizmetler ve tarım) genişletmeye ve Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda Temmuz 1997 tarihli tebliğinde atf yapılan diğer alanlarda işbirliğini arttırmaya yönelik bir çalışma programı kabul etti.

Avrupa stratejisi üzerine tebliğin Cardiff AB Konseyi tarafından olumlu karşılanmasını müteakip, 22 Temmuz 1998 tarihinde, Türk makamları, Komisyon'a, Avrupa stratejisinde yer alan tekliflere yanıtlarını içeren bir belge gönderdiler. Bu belge, genel hatlarıyla, Avrupa stratejisi ile uyumlu bir nitelik taşıyordu.

Eylül 1998'de, Avrupa stratejisinin uygulanmasına yönelik düzenlemeler ve bir çalışma takvimi üzerinde anlaşmak amacıyla Komisyon ve Türk makamları arasında ilk teknik görüşmeler gerçekleşti. Bu görüşmeler, Türk tarafının stratejideki öneriler üzerinde işbirliği yapmaya istekli olduğunu teyit etti.

Cardiff AB Konseyi'nin isteği üzerine, 21 Ekim 1998 tarihinde, Komisyon, Avrupa stratejisi için malî destek hakkında bir tebliğ kabul etti. Bu tebliğde, AT-Türkiye gümrük birliğini yoğunlaştırmaya yönelik tedbirlerin uygulanması hakkında bir yönetmelik (1999-2001 için 15 milyon ECU) ile Türkiye'nin ekonomik ve sosyal gelişmesini arttırmaya yönelik tedbirler hakkında bir yönetmelik (1999-2001 için 135 milyon ECU) yer almaktadır.

## **B. ÜYELİK KRİTERLERİ**

### **1. Siyasi kriterler**

#### **Giriş**

Haziran 1993'te yapılan Kopenhag AB Konseyi, katılım için bir dizi “politik” kriter üzerinde mutabık kaldı. Buna göre, “üyelik için, aday ülke, demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıkların sayılmasını ve korunmasını garanti eden kurumların istikrarını sağlamış olmalıdır.”

Komisyon, Cardiff AB Konseyi tarafından talep edilen değerlendirmeyi yapmak için çeşitli bilgi kaynaklarını kullanmıştır: Türk makamlarının katkısı, uluslararası kuruluşların (özellikle Avrupa Konseyi'nin) değerlendirmeleri, STK'lerin raporları ve Avrupa Parlamentosu'nun ve üye devletlerin raporları.

Bu analiz, kamu otoritelerinin örgütlenişi ve işleyişi ile temel hakların korunmasıyla ilgili mekanizmaların sistematik bir incelemesinden oluşmaktadır. Sadece biçimsel bir anlatım yerine, demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün etkin işleyişini değerlendirmeye çalışmaktadır.

Bu değerlendirme, Ekim 1998'deki durumla ilgilidir. Bu değerlendirmede belirli bir sektörde reform yapma niyeti sık sık dikkate alınmış olmakla beraber, gelecek için açıklanmış bulunan değişiklikler ayrıntılı olarak incelenmemektedir.

#### **Türkiye'deki durum hakkında önceki değerlendirmeler**

Türkiye'nin Topluluğa üyelik başvurusu üzerine Aralık 1989 tarihli Komisyon görüşünde, Türkiye'deki politik durum incelenmişti.

Söz konusu görüşte, ardarda yapılan reformların “Topluluk modellerine daha yakın bir parlamenter demokrasiyle” sonuçlanmış olduğu ifade ediliyordu. Bununla birlikte, görüşte şu husus da kaydediliyordu: “İnsan hakları alanında ve azınlıkların kimliğine saygı konusunda son zamanlarda bazı gelişmeler olmakla beraber, bunlar henüz bir demokraside olması gereken düzeye ulaşmamıştır.”

Gündem 2000 belgesinde Komisyon, Türkiye'deki politik durum hakkında şu değerlendirmeyi yaptı:

“Türkiye, çok-partili demokratik seçimlerden gelen bir hükümete, parlamentoya ve Topluluk mükteşebatıyla uyumlu mevzuat hazırlama ve uygulama kabiliyeti olan bir idareye sahiptir. İyileştirme ihtiyacının politik düzeyde kabul görmesine ve son bazı yasal değişikliklere rağmen, Türkiye'nin kişi haklarını ve ifade özgürlüğünü destekleme konusundaki sicili, AB'deki standartların bir hayli gerisindedir. Güneydoğudaki terörizm ile mücadele ederken, Türkiye, itidal sergilemeli, hukukun üstünlüğüne ve insan haklarına saygı göstermek için daha fazla çaba harcamalı ve askerî değil sivil bir çözüm bulmalıdır. Devam eden işkence, kaybolma ve yargısız infaz olayları, hükümetin bu tür şeylere son vermeye kararlı olduğunun resmî ağızlarından defalarca beyan edilmesine rağmen, resmî makamların, güvenlik kuvvetlerinin faaliyetlerini izleme ve kontrol etme yeteneğinin sorgulanmasına neden olmaktadır.”

“İdare ve eğitim sistemindeki son gelişmeler, laikliği güçlendirmeye yönelik olmakla beraber, Türk toplumunda ordunun özel rolünü göstermektedir... Ordunun sivil politik denetimi bakımından Türk hukuk sisteminde belirsizlikler vardır.”

Avrupa Birliği, birçok kere, özellikle de AT-Türkiye Ortaklık Konseyi toplantılarında, Güneydoğu Türkiye'deki durum hakkında görüşlerini belirtmiştir. Nisan 1997'deki son toplantıda, Avrupa Birliği adına yapılan Başkanlık açıklaması şu konuya dikkat çekmiştir: “Türkiye'nin güneydoğuda karşı karşıya olduğu sorunun ölçeğinin bilincinde olmakla beraber, Birlik, terörizme karşı mücadelenin insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne gereken saygı ile yürütülmesi gerektiğini vurgular ve politik bir çözüm için çağrıda bulunur. Dolayısıyla, Avrupa Konseyi'nin ve AGİT'in bir üyesi olarak Türkiye'nin taahhütlerini yerine getirmesi zorunludur. Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin ve bölgedeki tüm ülkelerin toprak bütünlüğünü desteklediği ve terörizmi kınadığı konusunda Türkiye'nin hiçbir şüphesi olmamalıdır.”

### Türkiye'deki son politik gelişmeler

Geçen bir kaç yılda, Türkiye'deki politik durum nisbeten istikrarsız olmuştur. Başbakan Yılmaz'ın (ANAP) idaresindeki mevcut azınlık koalisyonu, haftalarca süren bir bunalımdan sonra, Erbakan (Refah) ve Çiller (DYP) önderliğindeki hükümetin yerine geçerek Haziran 1997'de iktidara geldi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) çoğunluğa sahip olmayışı nedeniyle, Yılmaz Hükümeti, koalisyon dışında kalan partilerin desteğine muhtaçtır.

Ocak 1998'de, Türk Anayasa Mahkemesi, Refah Partisi'ni kapattı, tüm malvarlığına el koydu ve partinin başlıca liderlerini, beş yıl boyunca, herhangi bir politik gruba üye olmaktan men etti. Bu kapatma kararı, 21 Ocak 1998 tarihinde Avrupa Birliği adına yapılan bir Başkanlık açıklamasına konu oldu. Söz konusu açıklamada şöyle deniyordu: “Bu karar, Türk Anayasası'nın hükümlerine uygundur. Fakat, Avrupa Birliği, bu kararın, demokratik çoğulculuk ve ifade özgürlüğüne ilişkin sonuçlarından endişelidir.” Refah Partisinin kapatılmasından bu yana, milletvekillerinin hemen hepsi, yeni bir partiye, Fazilet Partisi'ne katılmışlardır.

23 Eylül 1998'de, Yargıtay, Fazilet Partisinin bir üyesi olan İstanbul Belediye Başkanı Erdoğan aleyhine Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin verdiği kararı onayladı. Erdoğan, on aylık bir hapis cezası çekecek, görevden alınacak ve bir daha seçimlere katılamayacaktır. Erdoğan, etnik veya dinsel tahrik oluşturduğu kabul edilen bir konuşma nedeniyle mahkum edildi. 25 Eylül 1998 tarihli bir açıklamada, Avrupa Birliği, “Türk Yargıtayı'nın kararını üzüntüyle not etmiş ve demokratik yoldan seçilen politikacıların görüşlerini şiddet kullanmadan ifade etmeleri nedeniyle takibata uğramalarının demokratik çoğulculuk ve ifade özgürlüğü açısından yaratması kaçınılmaz olan sonuçları kaygıyla karşıladığını ifade etmiştir.”

1999 baharında erken parlamento seçimleri yapılması muhtemeldir.

## **1.1 Demokrasi ve hukukun üstünlüğü**

Türkiye, çok partili bir parlamentoya, cumhurbaşkanına, hükümete, kamu yönetimine, yargı sistemine ve Millî Güvenlik Kurulu'na sahip olan bir anayasal cumhuriyettir. Türkiye'nin politik yapısı, 1980 darbesinden sonra askerler tarafından yapılan ve referandum ile onaylanan 1982 Anayasası'nda tanımlanmıştır. 1982 Anayasası'nın 2nci maddesi, Cumhuriyet'in niteliklerini “... demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti” olarak tarif eder.

1995 yılında, TBMM tarafından Anayasa'da bazı değişiklikler yapıldı; bunlar, Türkiye'de demokrasinin güçlendirilmesine katkıda bulunan olumlu bir adımdı. Örneğin, bu değişiklikler, sendika gibi herhangi bir



örgütün, siyasî faaliyetlere katılmasını mümkün kılmaktadır; asgarî seçmen yaşı 21'den 18'e indirilmiştir ve yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarına seçme hakkı verilmiştir; siyasî partilerin işleyişinde önemli bir reform yapılmıştır; siyasî partilere üye olmak için asgarî yaş 21'den 18'e indirilmiştir; siyasî partilere üye olma hakkı, üniversitelerin akademik personeline ve üniversite öğrencilerine de tanınmıştır. Ancak, bu değişiklikler için gereken yasal düzenlemeler henüz tamamlanmış değildir. Örneğin, siyasî partilerin işleyişi konusunda ve yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının seçme hakkı konusunda henüz herhangi bir yasa çıkarılmamıştır.

## **Parlamento**

Türk Anayasası (Madde 7), Türkiye çapında geçerli yasalar çıkarma yetkisinin sadece TBMM'ye ait olmasını öngörür. TBMM, tümü doğrudan ve genel oy ile seçilen 550 üyeden oluşan tek meclisli bir parlamentodur. Seçimler, serbest ve demokratik olup düzenli aralıklarla ve gizli oyla yapılır. 1982'den beri, seçimlerde ciddi usulsüzlükler görülmemiştir.

Yasa teklifleri, Bakanlar Kurulu veya milletvekilleri tarafından sunulabilir. TBMM'nin kabul ettiği yasalar, 15 gün içinde Cumhurbaşkanı tarafından yayımlanır. Cumhurbaşkanı, yasaı yeniden görüşülmek üzere Meclis'e geri gönderebilir.

Meclis'in normal süresi beş yıldır. TBMM, yedi yılda bir veya mevcut cumhurbaşkanı medenî ehliyetini kaybettiğinde veya öldüğünde, devletin başkanı olarak yeni cumhurbaşkanını seçer. Milletvekilleri seçimi hakkındaki yasa, % 10'luk bir ülke barajına tabi olarak nisbî temsil esasına dayanır. 1995'te yapılan son genel seçimde, bu baraj, kullanılan 28 milyon geçerli oydan yaklaşık 4 milyon oyun Meclis'te temsil edilmemesine neden oldu.

## **Yürütme**

Yürütme ikili bir yapıya sahiptir. Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'ndan oluşur.

**Cumhurbaşkanı**, TBMM'nin üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile, TBMM tarafından kendi üyeleri arasından yedi yıllık bir dönem için seçilir. Aynı kişi, ikinci bir defa Cumhurbaşkanı seçilemez. Şimdiki cumhurbaşkanı olan Bay Demirel'in görev süresi 2000 yılında sona erecektir.

**Hükümete** gelince, Bakanlar Kurulu'na (TBMM üyeleri arasından Cumhurbaşkanı tarafından atanan) Başbakan başkanlık eder. Bakanlar Kurulu, Başbakan tarafından teklif edilen ve Cumhurbaşkanı tarafından atanan 32 bakandan oluşur (Anayasa, madde 109). Bakanlar, kendi sorumluluk alanlarında Parlamento'ya hesap vermekle yükümlüdür.

Eylül 1997'de, Başbakan Yılmaz, (Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği bünyesinde, bkz. aşağıda), Genelkurmay Başkanı'nın önemli bir rol oynadığı Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi'ni kurdu. Bu Merkez, örneğin, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü veya demokratik düzenini tehdit eden çeşitli durumlarda veya doğal ve beşerî felaket, büyük nüfus hareketi veya ciddi ekonomik bunalım hallerinde Başbakan'ın kriz yönetim fonksiyonlarını bir arada toplamaktadır.

Genelkurmay Başkanı, resmî olarak Savunma Bakanı'na sorumlu değildir; Yüksek Askerî Şura tarafından teklif edilir ve Başbakan tarafından atanır. 1997 yılında, Türk gazetelerinde çıkan bazı haberlere göre, kuzey Irak'ta Kürdistan İşçi Partisi'nin (PKK) üslerine karşı Türk silahlı kuvvetlerince yapılan iki operasyon, Genelkurmay Başkanı tarafından hükümete önceden herhangi bir bildirimde bulunulmaksızın gerçekleştirilmiştir.

Türkiye, idarî açıdan 80 vilayete ayrılmıştır. Türk Anayasası (126ncı ve 127nci maddeler), merkezî yönetim ve yerel yönetimler (belediye ve köy) arasında ayırım yapmaktadır.

Anayasa'ya göre (madde 128), kamu hizmeti işleri kanunla düzenlenir. Gündem 2000'de, Türk idaresinin tatmin edici standartlarda işlediği teyit edilmişti. Bununla beraber, yolsuzluk, kayırma ve nüfuz kullanma vakaları çoktur.

Türk hukuk sistemi, yolsuzluğa karşı tedbirler konusunda genel mevzuat içermez. Kamu alımlarıyla ilgili yasalar dahil bazı yasalara bu konuda özel hükümler konulmuştur. Yolsuzluk şüphesi altında olan bazı tanınmış siyasetçiler ile ilgili meclis soruşturmaları sürmektedir. Ağustos 1997'de, ihale işlemlerinde usulsüzlük

yapmakla suçlanan çok sayıda memur, belediye başkanı ve siyasetçileri kapsayan büyük bir adli soruşturma başlamıştır.

Memurlar arasında yolsuzluğun nedenlerinden bir tanesi, devlet bütçesinde fon yetersizliği yüzünden kamu sektöründeki maaşların düşük olmasıdır. Seçilmiş görevliler bakımından ise, yolsuzluğun bir nedeni, siyasi partiler için kamusal fonlama olmayışıdır.

Devlet cihazının bazı kısımları ve organize suç dünyası arasındaki bağlantılar da, 1996'daki "Susurluk" skandalıyla gün ışığına çıktı. Bir trafik kazası sonucunda, bir TBMM üyesinin, Türk polis teşkilatında üst düzey bir memurun ve Interpol tarafından aranan bir Türk suçlunun, aynı araçta seyahat ettikleri anlaşıldı. Bir parlamento soruşturması ve bir adli takibat başlatılmasına karar verildi. Parlamento soruşturması, 1997 yılında tamamlandı, fakat TBMM raporun sonuçlarını henüz görüşmedi. Bu rapor, devlet cihazının bazı kısımları ile organize suç dünyası arasında bağlantıların varlığını teyit etmektedir. Adli takibat ise hâlâ devam ediyor.

## Yargı sistemi

Türk Anayasası (Madde 138), yargının bağımsızlığı temel ilkesini öngörmektedir. Yargı sistemi içinde, adli ve idarî mahkemeler, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay vardır. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Anayasa Mahkemesi'nin üyeleri hariç, adli ve idarî mahkemelerin hakimlerini ve savcılarını tayin eder ve görevden alır. Hakimler ve savcılar, tüm yüksek mahkemelerde seçilen adaylar listesi temelinde Cumhurbaşkanı tarafından atanırlar. Cumhurbaşkanı, Yargıtay ve Danıştay üyeleri arasından seçilen adaylar listesi temelinde Yüksek Kurul'un üyelerini dört yıllık bir süre için tayin eder. Yüksek Kurul'un Başkanı, Adalet Bakanı'dir. Anayasa (Madde 125), idarî işlemlerin yargısal denetimini öngörür.

Türkiye'de halen 9000 hakim kadrosu vardır, fakat bütçe zorlukları nedeniyle, bunlardan sadece 7000 tanesi doludur. Türk hukukçular ve hukukçu derneklerine (ÇHD) göre, sistemin düzgün bir şekilde işlemesi için, 15 000 hakime ihtiyaç vardır. Düşük maaşlar dahil zor çalışma şartları, adaletin tarafsız biçimde yürütülmesine elverişli değildir. Çok sayıda yolsuzluk vakası vardır.

Medenî kanunda ve ceza kanununda değişiklik yapmaya yönelik iki tasarı, 1998 yılında hükümet tarafından kabul edilmiş ve TBMM'ye sunulmuştur. Medenî kanunla ilgili tasarı, esas olarak, erkekler ve kadınlar arasında hâlâ var olan ayrımcılığı (bkz. aşağıda) ortadan kaldırmaya yöneliktir. Ceza kanununu değiştiren tasarının amacı ise, ölüm cezasını kaldırmak ve (bu alanda pek çok davanın temeli olan) 312nci maddeyi tadil ederek ifade özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaları yumuşatmaktır. Ceza yasasının bazı maddelerini değiştiren bir başka tasarı, halen meclis komisyonu aşamasındadır. Bu tasarının temel amacı, işkence fiillerinden suçlu bulunan devlet memurlarına ve kamu görevlilerine verilen hapis cezalarını arttırmaktır. Parlamento bu tasarıları kabul ederse, Türk mevzuatı, Avrupa standartlarına önemli ölçüde yaklaşmış olacaktır.

Terörle mücadele yasası kapsamında, "... Cumhuriyetin niteliklerini... değiştirmek, Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek ... amacıyla ... bir kişi tarafından girilecek her tür eylemler" dahil iddia edilen suçların sanıkları, Devlet Güvenlik Mahkemelerinde yargılanmaktadır. Bu mahkemeler, alenen siyasî nitelik taşıyan suçlarla uğraşırlar. Anayasa'nın 143ncü maddesi çerçevesinde 1982'de kurulmuş ve 1984'te faaliyete geçmişlerdir.

Bu mahkemelerin, doğaları gereği, sanıklara adil bir yargılama sunmadıklarına inanmak için sebepler vardır. Bunlarla ilgili başlıca sorunlar şöyledir: geleneksel soruşturma yöntemleri yerine sanıktan itiraf almaya aşırı ölçüde başvurulması; (hakimlerin yanında oturan) savcının ve (aşağıda oturan ve söylediği sözler yargılama tutanaklarına aynen geçirilmeyen fakat hakim tarafından özetlenerek geçirilen) savunma avukatının eşit olmayan statüleri; davaların son derece yavaş ilerlemesi ve pek çok sanığın, hakim tarafından net bir gerekçe sunulması gerekli olmaksızın, yargılanma süresi boyunca tutuklu kalması. Hakimlerin tarafsızlığı konusunda da şüpheler vardır: üç DGM hakiminden biri askerî hakimdir. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu tarafından kısa bir süre önce işaret edildiği gibi, bu askerî hakimler askerî personel statüsündedir ve dolayısıyla askerî disipline tabidirler. Avrupa'da, sivillerin en azından kısmen askerî hakimler tarafından yargılanabildikleri tek örnek budur. Bu mahkemelerin kararları, Yargıtay önünde temyiz edilebilir.

Adli yargıda ve normal ceza muhakemesi sisteminde, işlemlerin yavaşlığı konusunda endişeler vardır. Adli sistemin aşırı iş yükü, verimliliği zayıflatma eğilimindedir. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun kararlarına hakimlerin bağımlılığı da, hakimlerin ve savcılarının çalışmalarına Adalet Bakanı tarafından siyasî yönden müdahale edilebilmesi gibi, bir endişe konusudur. Yeni bir hükümet atanması (veya bakanlar kurulunda bir değişiklik olması) yargıda önemli değişimlere yol açabilmektedir.

Türkiye'de yargının işleyişini düzeltmek ve yargının bağımsızlığını güçlendirmek amacıyla mevzuatın değiştirilmesine yönelik olarak hükümetçe bazı teklifler sunulmuş olup bunlar hâlâ meclis komisyonlarında beklemektedir.

## Millî Güvenlik Kurulu

İlk olarak 1961 Anayasası ile kurulmuş olan **Millî Güvenlik Kurulu** (MGK) millî güvenlik politikasının oluşturulması ve uygulanmasında çok önemli bir rol oynar ve ayrıca geniş kapsamda siyasî konuları ele alır. Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma, İçişleri ve Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan MGK'nin başkanı, Cumhurbaşkanı'dir. MGK'nin kararları, hukuken bağlayıcı değildir, fakat hükümetin siyaseti üzerinde çok etkilidir. Bu kurumun

varlığı, temel bir demokratik yapıya rağmen, Türk anayasasının, ordunun sivil bir rol oynamasına ve siyasî hayatın her alanına müdahale etmesine imkan verdiğini göstermektedir.

Özetle, Türkiye’de kamu otoritelerinin örgütlenişi, demokratik bir sistemin temel özelliklerinin çoğuna sahiptir. Otoriteler, genel olarak, Topluluk müktesebatıyla uyumlu mevzuat hazırlama ve uygulama kabiliyetinde olan ehil bir idareye sahiptirler. Ancak, çeşitli faktörler, bu otoritelerin, Avrupa Birliği’nin üye devletlerindeki gibi işlenmesine engel olmaktadır. Millî Güvenlik Kurulu, ordunun siyasî hayatta oynadığı büyük rolü gösterir. Ordu sivil denetime tabi değildir ve hattâ bazen, büyük çaplı bazı baskı uygulayıcı askerî operasyonlar gerçekleştirdiğinde, hükümetin bilgisi olmaksızın hareket ettiği görülmektedir. Adli sistem içinde, demokratik bir sistemle bağdaşmayan ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin ilkelerine aykırı olan olağanüstü hal mahkemeleri (Devlet Güvenlik Mahkemeleri) vardır. Yargının gerçekten bağımsız olmasını sağlamak ve hukukun üstünlüğüne uygun biçimde işlemesi için ihtiyaç duyduğu insani ve maddi kaynakları yargı sistemine vermek amacıyla büyük çabalar sarf edilmesi gereklidir.

## 1.2 İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması

Türkiye, Medenî ve Siyasî Haklar Uluslararası Sözleşmesi haricinde, insan haklarının korunmasıyla ilgili en önemli sözleşmeleri onaylamıştır. Türkiye, İşkenceye Karşı BM Sözleşmesi’ni ve İşkencenin ve Diğer Gayri İnsanî veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaların Önlenmesi için Avrupa Sözleşmesi’ni onaylamıştır. Türkiye, 4, 6 ve 7 sayılı Protokoller haricinde, İnsan Haklarının Korunması için Avrupa Sözleşmesi’ni de onaylamıştır. Türkiye, ölüm cezasını mevzuatında tutmaya devam etmektedir fakat bu ceza 1984’ten beri uygulanmamıştır.

Diğer Avrupa anayasaları gibi, Türk anayasası ülkenin temel haklarını sayar: kişi dokunulmazlığı hakkı, düşünce ve kanaat özgürlüğü, basın özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü, toplantı özgürlüğü, işçilerin sendikalar kurma özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, Türkiye’de ve yurt dışında hareket ve seyahat özgürlüğü.

Türkiye, Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşme’yi imzalamamıştır.

Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi’nin 1996 yılında aldığı bir karar gereğince, Türkiye’deki insan hakları durumu, Avrupa Konseyi’nin izleme prosedürü altındadır.

### Medenî ve siyasî haklar

Türk anayasasında ve yasalarında öngörülen medenî ve siyasî hakların fiilen korunması, problemlili olmaya devam etmektedir. İşkence olayları, kayıplar ve yargısız infazlar düzenli olarak kaydedilmektedir. İfade özgürlüğü tam olarak teminat altına alınmamıştır ve çok sayıda kısıtlamaya tabidir. Not edilmelidir ki medenî ve siyasî hakların ihlal edilmesi vakalarının çoğu, şu veya bu şekilde, hükümetin ve ordunun ülkenin güneydoğusundaki sorunlara gösterdikleri tepkiyle bağlantılıdır.

Türk makamları, özellikle 1995 yılında, cesaret verici gibi görünen bir demokratik reform süreci başlatmışlardı, fakat, Mart 1997’de gözaltı mevzuatında yapılan önemli değişiklik haricinde, bu süreç devam ettirilmedi. Türkiye’de, kaygı verici belirli sorunlar vardır.

#### *Türkiye’deki belirgin sorunlar*

Süregiden **işkence, kaybolma ve yargısız infaz** olayları, hükümetin bu tür uygulamalara son verilmesi yönünde defalarca yaptığı resmî açıklamalara rağmen, düzenli olarak kaydedilmektedir. Pek çok durumda, mahkemeye çıkarılmadan önce karakollarda, hiç kimseyle görüştürülmeden, gözaltında tutulan kişiler bu süre zarfında işkenceye maruz kalmaktadır. Vakaların pek çoğu o kadar kesin şekilde belgelenmiştir ki polis makamlarının sorumluluğundan şüphe yoktur. Bu vakalar, güvenlik güçlerinin etkin denetim ve gözetimi konusunda soru işaretlerine neden olmaktadır. Bu görevliler için uygun disiplin standartları mevcut değildir. Görevlerinden kaynaklanan suç iddiaları için devlet memurlarının cezaî kovuşturmaya tabi tutulması, genellikle, idarî makamların iznine bağlıdır. İşkence ve kötü muameleden dolayı (polis ve jandarma dahil) kolluk kuvvetleri mensuplarına karşı başlatılan cezaî kovuşturmalar, Avrupa standartlarına kıyasla hayli hafif mahkumiyet kararlarıyla sonuçlanmıştır. Bu nedenle, kolluk kuvvetleri mensuplarıncı işlenen suçların sistematik yargısal kovuşturması temin edilmemektedir.

Mart 1997’de, TBMM, **gözaltı** süresini kısaltan bir yasa kabul etti. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin görev alanına giren bir suç işlemiş olduğu sanılan ve gözaltına alınan bir kişi, ondört gün yerine, en fazla dört gün

içinde mahkeme önüne çıkarılmalıdır. Olağanüstü hal ilan edilen illerde, bu süre, otuz günden azamî on güne indirilmiştir. İşkencenin Önlenmesi için, Avrupa Konseyine bağlı Avrupa Komitesi'nin (İÖK) tavsiye ettiği gibi, olağanüstü hal kapsamındaki bölgelerde gözaltında bulunan kişilerin avukatlık hizmetine erişim olanağı sağlanmıştır, fakat böyle bir kişinin dört güne kadar kimseyle görüştürülmeden gözaltında tutulması hâlâ mümkündür. Şimdi yasayla öngörülen gözaltı süreleri, Avrupa Birliği'ndeki sürelerle kıyasla daha uzun olmaya devam etmektedir. İÖK, bu yasanın içeriğini, yine de, "doğru yönde bir adım" olarak nitelemiştir.

Gözaltı konusundaki bu hükümlerin pratikte nasıl uygulandıklarını izlemek gerekecektir. İÖK, Kasım 1997'de Türkiye'ye bir ziyaret daha yaptı. Türkiye, bu ziyaretle ilgili raporun yayınlanmasına henüz izin vermemiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatları, Türkiye'de, özellikle gözaltındaki kişilerin gayri insanî veya aşağılayıcı muameleye veya işkenceye maruz kaldıkları pek çok vaka kaydetmektedir.

Son yıllardaki bazı iyileşmelere rağmen, **ifade özgürlüğü** Türkiye'de tam olarak güvence altında değildir. Anayasa'nın ve devletin birliğine, toprak bütünlüğüne, laikliğe ve devlet kurumları için saygıya ilişkin diğer mevzuat hükümlerinin (Terörle Mücadele Kanunu, madde 7 ve 8; Ceza Kanunu, madde 158, 159, 311 ve 312) aşırı ölçüde dar yorumlanması, AB üyesi devletlerde suç teşkil etmeyecek açıklamalar, konuşmalar, makaleler veya kitaplardan ötürü, seçilmiş politikacıların, gazetecilerin, yazarların, sendikacıların ve STK mensuplarının yargılanması ve mahkum edilmesi için kullanılmaktadır. Örneğin, 1 Ocak 1998 tarihinde, "Reporters sans frontières"e göre Türkiye'de 91 gazeteci hapisteydi.

Gazetecilere, siyasetçilere ve insan hakları eylemcilerine karşı çok sayıda taciz ve polis şiddeti vakası, ulusal ve uluslararası insan hakları örgütlerince düzenli olarak bildirilmektedir. Bu yıl Mayıs ayında, Türk İnsan Hakları Derneği Başkanı Akın Birdal'a karşı bir suikast girişimi oldu. Avrupa Birliği adına Dönem Başkanlığı, bu "korkakça saldırıyı" derhal kınadı. Birdal'a saldıran kişilerin milliyetçi bir gruplaşmaya mensup oldukları kısa sürede tesbit edildi. Bu kişilerle ilgili soruşturma devam etmekte olup yakında yargı önüne çıkarılmaları beklenmektedir.

**Basın özgürlüğü** bakımından, 1993 yılında anayasada yapılan bir değişiklik yoluyla radyo ve televizyon yayıncılığı alanındaki devlet tekelinin kaldırılması sonucunda özel radyo ve televizyon istasyonlarının hızla yaygınlaşması bugün Türk medyasını karakterize etmektedir. Medya, görüşlerini ifade etmekte genel olarak özgürdür.

Geniş bir fikir ve görüş yelpazesi sunan yerel ve yabancı yayınlar, yaygın şekilde mevcuttur. Yabancı yayınların hükümetçe sansürlenmesi nadiren olmaktadır. Ancak, zaman zaman, bazı Türk gazeteleri baskı aşamasında sansüre uğramıştır. Aynı zamanda, yüksek derecede bir oto-sansür vardır zira medya, ifade özgürlüğü üzerindeki anayasal ve yasal sınırlamaların ne kadar sıkı bir biçimde uygulandığını gayet iyi bilmektedir.

Silahlı kuvvetlerinin alenen eleştirilmesi veya Türk devletinin temel ilkelerine (örneğin, toprak bütünlüğü ve laiklik) alternatiflerin barışçı yoldan savunulması, cezaî kovuşturma konusu olabilmektedir.

Çoğu zaman güneydoğu Türkiye'deki durumun raporlanmasıyla ilgili olarak, gazetelere, kitaplara veya filmlere el konduğu da olmaktadır. Türk medyasının Kürt sorunu hakkında nesnel ve bağımsız yayın yapması mümkün değildir. Bu kısıtlamalara rağmen, medya, başka politika konularındaki icraatları nedeniyle yetkilileri sık sık eleştirmektedir.

Yılmaz hükümetinin göreve gelmesinden kısa bir süre sonra, 13 Ağustos 1997'de Türk Parlamentosu tarafından bir af çıkarıldı. Bu af sayesinde, "ayrılıkçı propaganda yapmak ve terörizmi teşvik etmekten" suçlu bulunmuş yedi gazete yazı işleri müdürü serbest bırakıldı. Bu yasa, sonraki üç yıl boyunca aynı suçu tekrar işlememeleri şartıyla, yazı işleri müdürlerinin hapis cezalarını askıya alıyordu.

1998 yılında, Türk Hükümeti, medya özgürlüğüyle ilgili AGİT temsilcisini Türkiye'ye davet etti.

**Türk hapisanelerindeki şartlar**, Avrupa Konseyi tarafından konulan standartlara veya BM'nin minimum standartlarına uygun değildir. Hapishanelerin çoğu, aşırı kalabalıktır ve yeterli sağlık hizmeti sunmaz. Hapishane görevlileri, genellikle askerî personeldir. Bu durum, özellikle 1996 yılında, hapishanelerde bazı isyanlara yol açmıştır. TBMM İnsan Hakları Komisyonu (bkz. aşağıda), Türk hapishanelerinin durumunu incelemek için bu yıl bir kaç ay süren bir tesbit çalışması yürütmüştür. Bu çalışmayla ilgili rapor henüz yayımlanmamıştır.

**Örgütlenme özgürlüğü** bazı sınırlamalara tabidir. Örneğin dernekler, yetkili makamlardan izin almaksızın, yabancı dernekleri Türkiye'ye davet edemezler, kamuoyuna açıklama yapamazlar veya kendi mekanları dışında herhangi bir faaliyet düzenleyemezler. Son yıllarda, Türk sivil toplum kuruluşlarının sayısı ve faaliyetleri önemli ölçüde artmıştır.

**Toplantı özgürlüğü** de sınırlamalara tabidir.

#### *Hazırlık aşamasında olan reformlar*

1995 yılında hükümet, Türkiye'de demokrasinin işleyişini güçlendirmek amacıyla **anayasal reformlar** başlattı. Bu reformlar, uzun bir zamandan beri sivil bir hükümet tarafından girilen ilk reformlardı. TBMM'de, 1995 anayasa değişikliklerinin uygulanmasını hazırlamakla görevli bir Anayasal Uyumlulaştırma Komisyonu kurulmuş olmakla beraber, söz konusu değişiklikler Türkiye'nin mevzuatına ancak kısmen yansıtılmıştır. Terörle Mücadele Kanunu'nun **8nci maddesi** de, daha liberal bir yaklaşım içinde değiştirildi. Böylece, ifade özgürlüğünün korunması iyileştirildi. Söz konusu madde, "Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçlayan yazılı ve sözlü propagandayı" yasaklamaktadır; aynı zamanda, "bu amaçla toplantılar, gösteriler ve yürüyüşler" yapılmasını da men etmektedir. Madde 8'in değiştirilmiş versiyonu, yazılı veya sözlü propagandada kasıt (veya toprak bütünlüğünü ve siyasî birliği bozma maksadı) kavramını getirdi, hapis cezalarının süresini azalttı ve hapis cezalarını para cezasına çevirme imkanını tanıdı. Değiştirilmiş 8nci madde, mahkumların davaları için geriye doğru uygulandı ve böylece bu davaların yeniden görülmesi sonucunda bu kişilerin bazıları serbest bırakıldı.

Türkiye'de **kadınların statüsü**, AB ülkelerinin çoğunda geçerli olan duruma gittikçe daha uygun hale gelmektedir. Geriye kalan ayrımcı hükümler kaldırılmaktadır. Türkiye, 1985 yılında, Kadınlara Karşı Her Türden Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi'ni onayladı. Ancak, bu Sözleşme ile henüz uyumlu hale getirilmemiş olan Medenî Kanun, evlilik hakları ve ödevleri konusunda ayrımcı hükümler taşımaya devam etmektedir. 25 Ağustos 1998'de yeni bir Medenî Kanun tasarısı Bakanlar Kurulu tarafından onaylandı. Bu tasarı, şimdi TBMM'de komisyon aşamasındadır. Parlamento tarafından kabul edilirse, bu yeni hükümler, erkekler ve kadınlar arasında hâlâ var olan ayrımcılığı büyük ölçüde ortadan kaldıracaktır. Bununla beraber, ev içinde şiddet yaygındır. TBMM, Ocak 1998'de, eşlerin birbirine kötü davranmasını yasaklayan bir yasa çıkardı. Medenî Kanun'da, evlilik içinde kadınlara yönelik şiddet konusunda özel hükümler yoktur; genel hükümler uygulanır.

Mevzuatta var olmakla beraber, **ölüm cezası** 1984'ten beri uygulanmamıştır. Türkiye, Aralık 1996'da, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 3ncü maddesini ihlal etmekten mahkum edildi. Halen TBMM Adalet Komisyonu önünde olan Ceza Kanunu tasarısı, ölüm cezasını Türk hukukundan kaldıracaktır.

#### *İnsan hakları koruma araçları*

1991 yılında TBMM bünyesinde bir İnsan Hakları Komisyonu kuruldu. Bu Komisyon, Türkiye'deki insan hakları durumuyla ilgili çeşitli bilgi toplama çalışmaları yapmıştır.

Kasım 1996'da, Türk makamları, İçişleri Bakanlığı bünyesinde bir kayıp kişileri arama birimi oluşturdu. Bu birimin etkinliği konusunda henüz kanıt yoktur.

Nisan 1997'de, hükümet, İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu'nu oluşturdu. İnsan Haklarından sorumlu Devlet Bakanı'nın başkanlık ettiği bu kurul, Başbakan'ın bir temsilcisi yanında, dışişleri, içişleri, adalet, millî eğitim ve sağlık bakanlıklarının yetkililerinden oluşur. İnsan hakları durumunu iyileştirmeye yönelik tedbirlerin uygulanmasını koordine etmek ve izlemek ile görevli olan kurul, bu amaçla hükümete teklifler de sunabilir. Kurul, devlet memurlarının ve kamu görevlilerinin yargılanması hakkında yasa taslağı, Medenî Kanun taslağı (bkz. aşağıda) ve Ceza Kanunu taslağı hazırlamıştır.

Bağımsız bir ombudsman atanması(\*) uzun zamandan beri TBMM tarafından tartışılmaktadır. Bu düzenlemenin benimsenmesi, Türkiye'de insan haklarının korunmasını çok büyük ölçüde iyileştirecektir.

1987'den bu yana, Türkiye'deki bireyler, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde sahip oldukları hakların ihlal edildiğini düşünüyorlarsa, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurmak hakkına sahiptirler. Ocak 1990'da Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bağlayıcı yargı yetkisini kabul etti.<sup>2</sup> Bununla beraber, Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu nezdinde dava açılmasına engel olduğu için mahkum edilmiş olan tek ülkedir.

Genel olarak, Türkiye'nin ulusal ve uluslararası hukuk varlığı, medenî ve siyasî hakların korunması için yeterlidir. Türkiye, örgütlenme özgürlüğü gibi hakların kullanılmasında gerçek bir iyileşme sağlamak için gayret göstermiştir. Bunun kanıtı, Türkiye'de sayıları hızla artan STK'lerdir. Diğer yandan, ve esas olarak güneydoğudaki durumla bağlantılı nedenlerle, diğer medenî ve siyasî hakların durumu hâlâ endişe vericidir. Hazırlık aşamasında olan reformlara rağmen, Gündem 2000'de Komisyon'un yaptığı durum değerlendirmesinden bu yana, bu hakların korunmasında maddî bir iyileşme olmamıştır. 14 Nisan'da, BM İnsan Hakları Komisyonu'nun 54ncü toplantısında, Avrupa Birliği, Türkiye'den işkence, yargısız infaz ve kayıp haberleri gelmeye devam ettiğini vurguladı. Güneydoğu Türkiye'de uygulanan olağanüstü hâl çerçevesinde devreye sokulan istisnâ tedbirler, yasayla garanti edilen hakların normal kullanımını kısıtlamaya devam etmektedir. Bir başka problem, pek çok işkence vakasına yol açmış olan gözaltı mevzuatı başta olmak üzere belirli yasaların uygulanmasıdır. Esas olarak terörle mücadele yasasının sürekli uygulanması nedeniyle, ifade özgürlüğü büyük ölçüde kısıtlıdır.

### **Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar**

Polis ve askerî personel hariç, işçiler serbestçe örgütlenmek ve **sendika** kurmak hakkına sahiptir. Grev hakkı, çeşitli kısıtlamalara ve karmaşık prosedürlere tabidir. 1995 tarihli bir anayasa değişikliği ve sendikalar yasasında 1997 yılında yapılan bir değişiklik, sendikaların siyasî faaliyetlerde bulunmasına engel olan kısıtlamaları kaldırdı. Devlet memurları da, sendika kurma hakkını kazandılar, fakat grev veya toplu pazarlık hakkını elde edemediler. Türkiye'nin bazı ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) sözleşmelerini onaylaması, örneğin haksız işten çıkarmanın önlenmesiyle ilgili olarak, çalışma hukukunda önemli herhangi bir değişiklik getirmedir. Türkiye'de işsizlik yardımı yoktur. Gayriresmi ekonomide çocuk emeği yaygın şekilde kullanılmaktadır. Türkiye bir çok kez ILO tarafından uyarılmıştır.

Hükümet, Mart 1995'te bir **Ekonomik ve Sosyal Konsey** kurdu. Mart 1997'de çalışmaya başlayan bu konseyin toplam 23 üyesinden 10 tanesi hükümet temsilcileri, 7'si ise işveren temsilcileridir. Konsey'de, ayrıca, dört sendika temsilcisi, Özürlüler Konfederasyonundan bir temsilci ve Tüketicileri Koruma Derneği'nden de bir temsilci vardır.

1991 yılında, Türkçe'den başka **dillerdeki** yayımlarla ilgili yasanın kaldırılması, Kürtçe dahil yabancı dillerde yayın yapılabilmesini mümkün kıldı. Kürtçe, kültürel faaliyetler çerçevesinde artık yasak değildir fakat "siyasî iletişim" veya eğitim alanlarında kullanılamaz. Kürt dillerinden herhangi birinde radyo ve televizyon yayıncılığı yasaktır.

**Din özgürlüğü** konusunda, devlet ilkokullarında dinsel eğitim (Sunni) zorunludur. Gayri Müslim kökenlerini ispat etmeleri üzerine, Lozan Antlaşması azınlıkları (bkz. aşağıda), İslamî din eğitiminden yasayla muaf tutulurlar. Türkiye tarafından tanınan dinsel azınlıklar kendi dinlerini icra etmekte serbesttirler, fakat (Sunni) İslam'dan başka dinlerin icrası, örneğin dinsel mekanların mülkiyetini ve faaliyetlerin genişletilmesini etkileyen pek çok bürokratik kısıtlamaya tabidir. Süryani Ortodokslar bir dinsel azınlık olarak tanınmamakta olup dinsel eğitimlerinin icrasında baskılara tabidir. Türkiye'nin Alevi Müslümanları en az 12 milyon kişi olarak tahmin edilmektedir. Sunni din adamlarının aksine, hükümetten maaş alan Alevi din adamları yoktur.

Türk toplumunda laiklik ilkesinin korunmasında ordu, bu ilkeye karşı oldukları düşünülen bazı İslamî akımlara karşı aktif bir rol oynamaktadır. Millî Güvenlik Kurulu çerçevesinde ordu, hükümete bazı uyarılarda bulunmuştur. Ayrıca, ordu, laiklik ile bağdaşmayan faaliyetlere karışıklıkları kabul edilen kişileri kendi saflarından düzenli olarak ihraç etmektedir.

Böylece, son zamanlarda Türkiye ekonomik ve sosyal hakların yasal çerçevesini iyileştirmeye çalışmış olmakla beraber, sendikalar ile ilgili olanlar başta olmak üzere bu haklar hâlâ bir takım kısıtlamalara tabidir ve hakların pratikte kullanımı, AB ülkelerinde geçerli olan standartlar düzeyinde değildir. Kültürel haklar arasında, din

<sup>2</sup> Türk vatandaşları tarafından Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na yapılan başvuruların sayısı 1995'te 258, 1996'da 612 ve 1997'de 427 oldu. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 1996'da 5, 1997'de 8 ve 1998'de 9 Türk davası üzerine hüküm verdi.

(\*) Ombudsman: Kamu organ ve kurumlarının kötü işleyişiyle ilgili şikayetleri incelemekle görevli kişi

özgürlüğü, resmen tanınan dinsel azınlıklara (Lozan Antlaşması) ve engellerle karşı karşıya olan diğer dinsel azınlıklara farklı muamele edilmesi yüzünden sınırlı kalmaktadır.

### **Azınlık Hakları ve Azınlıkların Korunması**

Türkiye'nin nüfusu 62 milyondan fazladır. Bu rakamın içinde, bilgi kaynağına bağlı olarak 8 ve 15 milyon arasında olduğu tahmin edilen Kürt kökenli bir nüfus da vardır. Lozan Antlaşması'na göre Türk devleti resmen üç azınlığı tanımaktadır: Ermeniler (50.000), Museviler (25.000) ve Rumlar (5.000). Bu azınlıklar, kendi kiliselerini, okullarını ve hastanelerini serbestçe yönetirler. Resmen tanınan bu üç azınlığın mensupları yetkili makamlara kayıt yaptırmakla yükümlüdürler. Bu azınlıkların üyelerinin kimlik kartlarında onların mensubiyetleri belirtilirdi. İçişleri Bakanlığında, azınlıklar ile ilgilenen bir daire vardır.

Anayasa, Kürtleri ulusal, ırksal veya etnik bir azınlık olarak tanımaz. Kürt kökenli vatandaşların politik ve ekonomik hayata katılmaları önünde hukukî engeller yoktur, fakat açıkça veya politik olarak etnik kimliklerini öne süren Kürtler, taciz edilme veya takibata uğrama riskine girerler. Kürt nüfusun çoğunluğu, ülkenin güneydoğusunda yaşar. Bu bölgede, on yıldan daha uzun bir süredir Türk hükümeti, güneydoğu Türkiye'de bağımsız bir Kürdistan devleti kurma amacını güden ve terörist yöntemler kullanan Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ile silahlı çatışma içinde olmuştur. Bu durumun doğrudan bir sonucu olarak, Türk güvenlik güçleri tarafından işlenen insan hakları ihlalleriyle birlikte, köylerin geniş ölçekte zorla boşaltıldığını ve tahrip edildiğini gösteren kanıtlar vardır.

1996 yılında, Türk Parlamentosu İnsan Hakları Komisyonu, boşaltılmış veya tahrip edilmiş köylerden insanların durumunu araştırmak için bölgeye bir inceleme heyeti gönderdi ve hükümetin bu insanlara yardım etmeyişi eleştirdi. Söz konusu durum, güneydoğudan batıdaki büyük kentlere zoraki bir göç olmasına yol açmıştır. Pek çok okul kapanmış ve böylece okul çağındaki çocukların önemli bir bölümü eğitim imkanından yoksun kalmıştır. Türk hükümeti, PKK ile müzakere etmeyi daima reddetmiştir. Yılmaz'ın koalisyon hükümeti, 1997 yılında, bu bölgenin sosyal ve ekonomik kalkınmasını destekleme niyetini beyan etti. Bugüne kadar herhangi bir somut tedbir gerçekleşmiş değildir.

1987'de ilan edilen olağanüstü hâl (Anayasa, madde 122), güneydoğudaki dokuz ilden altısında hâlâ yürürlüktedir ve her dört ayda bir uzatılmaktadır. Olağanüstü hâl çerçevesinde, Bakanlar Kurulu, bu durumda Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında, olağanüstü hâlin gerektirdiği konularda kanun kuvvetinde kararnameler çıkarabilir. Bu kararnamelerin onay için aynı gün TBMM'ye sunulması gerekir. Kararname yoluyla, bölgedeki valilere, temel hak ve hürriyetleri kısıtlamak için geniş yetkiler verilmiştir. Anayasa'nın 15nci maddesi, bu hak ve hürriyetlerin askıya alınmasını düzenler ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 15nci maddesinden mülhemdir; bu madde gibi, olağanüstü dönemlerde bile askıya alınması mümkün olmayan hakları korur.

Türkiye'deki durumu izlemesi çerçevesinde, Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi, üye ülkelerin yükümlülük ve taahhütlerinden sorumlu komitenin, Kürt azınlığı konusunu araştırmasını istedi. Komite, 6-9 Eylül arasında Türkiye'yi ziyaret etti, fakat bu ziyaretin bulguları henüz açıklanmış değildir.

Türkiye, Avrupa dışından gelen sığınmacılar için **iltica hakkı** tanımamaktadır. Ancak, bu tür mültecilerin üçüncü bir ülkeye yerleştirilme yeterliliğine sahip olup olmadıklarını belirlemek üzere BM Sığınmacılar Yüksek Komisyonu'nun araştırma yapmasına izin vermektedir.

Türkiye'de, Lozan Antlaşması çerçevesinde resmen tanınan azınlıklara ve bu antlaşmanın kapsamı dışında kalan azınlıklara yapılan muamele açısından hukukî ve fiilî bir farklılık vardır. Türk makamları, bir Kürt azınlığın varlığını tanımamakta, onları Kürt kökenli Türkler olarak telakki etmektedir. Kürtler, Türkiye'nin her yerinde bulunur, fakat esas olarak güneydoğuda yoğunlaşmıştır. Ekonomik ve sosyal bakımdan dezavantajlı bir konudadırlar ve olağanüstü hâlin yürürlükte olduğu illerde, devam eden terörist eylemlerin tüm sonuçlarını ve medenî ve siyasî hakların normal kullanımı üzerinde olağanüstü hâlden kaynaklanan kısıtlamaları yaşamaktadırlar. Bu bağlamda, Türkiye, güneydoğu sorununa siyasî ve gayri askerî bir çözüm bulmalıdır. Bugüne kadar görülen esas itibarıyla askerî yaklaşım, insani ve malî açıdan maliyetlidir ve bölgenin sosyal ve ekonomik gelişmesine engel olmaktadır. Ayrıca, bu yaklaşım Türkiye'nin uluslararası imajına da zarar vermiştir. Bir sivil çözüm kapsamında, Kürt kültürel kimliğinin belirli biçimleri tanınabilir ve ayrılıkçılığı veya terörizmi savunmaması şartıyla, o kimliğin ifade edilme yollarına daha fazla hoşgörü gösterilebilir.

### **1.3. Kıbrıs Konusu**



Türkiye, 1974'ten beri Kuzey Kıbrıs'ı işgal altında tutmakta ve yaklaşık olarak 35.000 kişilik bir ordu bulundurmaktadır. 1983 yılında, adanın bu kesimi, bağımsız bir cumhuriyet olduğunu ilan etti. Türkiye dışında, uluslararası toplum bu devleti tanımamıştır. Muhtelif BM kararları, Kuzey Kıbrıs'ın Türkiye tarafından işgalini ve Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran antlaşmalara aykırı olarak işgal altındaki kesimde bir "bağımsız cumhuriyetin" tek taraflı ilanını kınamış ve mevcut durumun kabul edilemez olduğunu belirtmiştir.

27 Ocak 1997 tarihinde, Denktaş ve Cumhurbaşkanı Demirel, kuzey Kıbrıs'ın kademeli olarak Türkiye ile bütünleşmesi hakkında bir ortak açıklama yaptılar. Bu açıklama, Avrupa Birliği'nin Kıbrıs ile katılım müzakereleri başlatma kararını "tarihsel bir hata" olarak kınıyordu ve "AB'ye tek taraflı üyelik yolunda Rum Yönetimi tarafından atılan her adımın KKTC<sup>3</sup> ve Türkiye arasındaki bütünleşme sürecini hızlandıracağını" belirtiyordu. Temmuz ayında, Türkiye ve Kuzey Kıbrıs, ekonomik ve mali bütünleşme, güvenlik, savunma ve dış politika alanlarında kısmî bütünleşme sağlamak için gerekli tedbirleri oluşturmakla görevli bir Ortaklık Konseyi kuran bir Ortaklık Anlaşması imzaladılar.

Komisyon Türkiye tarafından alınan tedbirlerin, Avrupa Birliği'nin onayladığı ilgili BM kararlarında ifadesini bulan uluslararası hukuk ile bağdaşmadığı görüşündedir. Komisyon, BM Güvenlik Konseyi'nin ve Avrupa Birliği'nin tam desteğiyle BM Genel Sekreteri tarafından yürütülen iyi niyet misyonunun ilgili tüm taraflarca aktif şekilde desteklenmesi gerektiğine inanmaya devam etmektedir.

Komisyon, Kıbrıs Türk toplumunun garantörü olarak Türkiye'nin, esas olarak iki bölge ve iki toplumlu bir federasyon kurulmasına dayanan ilgili BM kararlarına uygun biçimde Kıbrıs sorununa adil ve hakça bir çözüm bulunması için özel ilişkisini kullanması gerektiğine inanmaktadır.

#### **1.4 Genel değerlendirme**

Politik açıdan, değerlendirme, kamu otoritelerinin işleyişinde bazı anormallikler olduğunu, insan hakları ihlallerinin devam ettiğini ve azınlıklara muamele konusunda önemli eksikler bulunduğunu göstermektedir. Ordunun sivil denetiminin olmayışı, kaygı vericidir. Millî Güvenlik Kurulu kanalıyla ordunun politik yaşamda oynadığı büyük rol, bunu yansıtmaktadır. Güneydoğu Türkiye'deki duruma askerî olmayan, sivil bir çözüm bulunmalıdır, zira ülkede gözlenen medenî ve siyasî hak ihlallerinin pek çoğu şu veya bu şekilde bu konuyla bağlantılıdır. Komisyon, Türk hükümetinin ülkedeki insan hakları ihlallerine karşı mücadele etmede kararlılığını kabul etmektedir, fakat bunun şimdiye kadar pratikte önemli herhangi bir sonucu olmamıştır. Türkiye'nin 1995'te içine girdiği demokratik reform süreci devam etmelidir.

Bu sorunların çözülmesine ek olarak, Türkiye, muhtelif komşu ülkelerle tüm anlaşmazlıkların uluslararası hukuka uygun olarak barışçı yollarla çözümlenmesine yapıcı bir katkıda bulunmalıdır.

---

<sup>3</sup> Türkiye hariç, uluslararası toplumca tanınmayan "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti".

## 2. Ekonomik kriterler

### 2.1 Giriş

Türkiye'nin ekonomik durumunu ve görünümünü değerlendirirken Komisyon'un kılavuzu, Kopenhag AB Konseyi'nin (Haziran 1993) sonuçlar bildirgesi olmuştur. Bu bildirmede, AB'ye katılım için "işleyen bir piyasa ekonomisinin ve Birlik içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile başa çıkma kapasitesinin" şart olduğu belirtilmektedir.

Ekonomik durumun ve son makroekonomik gelişmelerin bir özetinden sonra, AB Konseyi tarafından konulmuş kriterler temelinde Türkiye'nin genel bir değerlendirmesine geçeceğiz.

### 2.2 Ekonomik kriterler

#### Türk ekonomisinin yapısı

Türkiye'nin nüfusu 62 milyonun üzerindedir. Nüfusun yıllık büyüme hızı % 1,6 olarak tahmin edilmekte olup, son yıllarda gözlenen yavaşlama eğilimi sürmektedir. Dünya Bankası'nın tahminlerine göre, Türkiye'nin gayri safi millî hasılası (GSMH) 1996 yılında (satın alma gücü paritesi esasına göre) 382,5 milyar ABD dolarıydı. Bu rakam, Avrupa Birliği'nin GSMH'sinin % 5,2'sine eşittir. Kişi başına GSMH ise, Topluluk ortalamasının sadece üçte biri kadardır.

Türkiye IMF, Dünya Bankası ve OECD'nin kurucu üyesidir. 1951'de GATT'ı onaylamıştır ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) üyesidir.

1980'lerin başından bu yana, Türkiye, imalat sanayisinin ve hizmetler sektörünün dinamik bir genişlemesi ve tarım sektörünün daralmasıyla desteklenen edilen güçlü bir büyüme (1980-97 döneminde ortalama % 6'ya yakın) yaşayarak, radikal ekonomik değişimin sancuları içinde olmuştur. **Türk ekonomisinin dış dünyaya aşamalı olarak açılması** bu değişimde kilit bir rol oynamıştır. İhracatın GSMH içindeki payı 1981'deki % 4,3 düzeyinden, 1997 yılında % 23,9'a<sup>4</sup> yükselmiştir. İthalatın payı da, % 11,7'den % 29,5'e çıkmıştır. Bu dış açılma, Topluluk ile Gümrük Birliği anlaşmasının 31 Aralık 1995'te yürürlüğe girmesiyle daha da hızlanmıştır. 1997 yılında, Türkiye'nin ihracatında ve ithalatında Topluluğun payı, sırasıyla % 46,7 ve % 51,2 olmuştur. Kamu İktisadî Teşekkülleri (KİT'ler) yoluyla sanayileşmeye güdümlü ("dirijist") bir yaklaşım ve ithal ikamesi yerine, ihracatın ve özel sektörün gelişmesine elverişli bir ortam aşamalı olarak kuruldu. Devlet sektörünün önemi, özelleştirme ve yatırım yapmama sonucunda azalmıştır fakat hâlâ sanayideki katma değer % 11'ini oluşturmakta ve bütçe üzerinde bir yük teşkil etmektedir.

Bazı büyük değişimlere rağmen, Türk ekonomisinin geniş ve verimsiz bir tarım sektörü, zayıf bir malî sektör ve bir dizi sosyo-ekonomik yetersizlik gibi kritik zaafı vardır. Kronik parasal istikrarsızlık bir başka sorundur.

**Tarımın** GSMH'deki payı 1968'de % 33'ten 1996'da % 14'e düştüğü halde (sanayi ve hizmet sektörlerinin payları ise, sırasıyla, % 17,1'den % 27,7'ye ve % 49,8'den % 58,3'e yükseldi), aktif nüfusun % 42'si hâlâ tarımdadır. Tarım sektöründeki üretkenliğin düşük olmasının başlıca nedeni, verimsiz üretim teknikleri kullanan çok sayıda küçük işletmenin varlığıdır. Bu küçük işletmeler, çıktının tarımsal önemli bir bölümünü kendileri tüketir. Bu haliyle, bu işletmeler Topluluk tarımının rekabetine dayanamazlardı. Ayrıca, Türk tarımının zorunlu modernizasyonu, özellikle tarımdaki üretkenlik artışlarıyla serbest kalacak olan işgücünün sanayi sektörüne emilebilmesi bakımından, Türk ekonomisi ve toplumu için çetin bir sorun getirecektir.

Hizmetler güçlü bir şekilde büyüyerek 1996'da GSMH'nin % 58,3'ünü oluşturmuştur. Ancak, **malî sektör** oldukça küçüktür (GSMH'nin % 2,3'ü). Malî hizmetlerin oynadıkları önemli aracılık işlevi dikkate alınırsa, bu sektörün zayıflığı, Türk ekonomisinin işleyişi üzerinde büyük yansımalara sahiptir.

Bankacılık sektörü, 72 bankadan oluşmaktadır. Bunlardan 59'u mevduat bankaları, 13 ü ise yatırım ve kalkınma bankalarıdır. Sektörde yoğunlaşma derecesi yüksektir – 10 banka toplam aktiflerin % 70'ine sahiptir. Kamu bankaları (1996 sonunda toplam aktiflerin % 40 kadarına sahiptirler) Hazine ile yakın ilişkiler içindedir ve bazı kamu sektörlerini veya işletmelerini imtiyazlı kredilerle desteklemeye devam etmektedirler (hükümetten

<sup>4</sup> Bu rakam, BDT ülkeleriyle yapılan gayriresmi ticareti ("bavul ticareti") içine almaz. Türk Merkez Bankası, bu ticaretin 1997 yılında 5,9 milyar ABD doları (GSMH'nin % 3'ü) düzeyinde olduğunu tahmin etmektedir.

sermaye enjeksiyonları veya carî transferler, bu kredilerin yol açtığı zararları telafi etmektedir). Büyük özel bankalar, genellikle, sanayi gruplarına bağlıdır.

Bankacılık sektörünün zaafalarını ortaya koyan 1994 malî buhranını müteakip, bankacılık mevzuatı özellikle, açık döviz pozisyonları üzerindeki sınırlamalar ve ihtiyat oranları ile ilgili olarak güçlendirildi. Hükümet, bankaların izlenmesini sıkılaştırmak, geri ödenmeyen kredilerin takibini iyileştirmek ve bankaların döviz borçlarını kontrol etmek için planlar yapmıştır. Esas olarak Türk lirası cinsinden devlet tahvilleri satın alınmasını finanse etmek için, borç miktarı hızla artmıştır.<sup>5</sup>

İstanbul'da, 700'den fazla şirketin kayıtlı olduğu aktif bir Menkul Kıymetler Borsası vardır. 1997'de, işlem hacmi % 50 artarak 58 milyar ABD dolarına erişmiş ve piyasa kapitalizasyon değeri 61 milyar ABD doları (GSMH'nin % 30'u kadar) düzeyine çıkmıştır.

Başlıca sosyo-ekonomik göstergeler, Türkiye'nin, sadece AB'nin değil, aynı zamanda benzer kişi başına gelire sahip diğer ülkelerin de gerisinde olduğunu göstermektedir. 1995 yılında, kadınların % 28'i ve erkeklerin % 8'i okuma-yazma bilmiyordu. Ortalama Yaşam süresi, erkekler için 66 yıl ve kadınlar için 71 yıl idi. Çocuk ölüm oranı, her 1000 canlı doğumda 42 idi (üye devletlerde dört ve sekiz arasında). Sağlık ve eğitim alanında kamu harcamaları, 1996 yılında GSMH'nin sadece % 6'sıydı ki bu hayli düşük bir orandır.

Kalkınmadaki bu gecikmeler, bölgeler arasında ve kentle kırsal arasında büyük eşitsizlikler ile el ele gitmektedir. Söz konusu dengesizlikler, kişi başına gelirden, temel altyapılara (su, yol şebekesi, vs.) erişim imkanına kadar çeşitli alanları kapsamaktadır. Genel olarak, Türkiye'nin reel GSMH'si 1987ve 1994 arasında % 22 artmıştır.Doğu Anadolu'nunki sadece % 10 artmıştır. Ege bölgesindeki artış oranı ise % 27 olmuştur 1994 yılında, Marmara bölgesinde kişi başına GSMH, doğu Anadolu rakamının yaklaşık 3.5 katıydı. Bu fark, o zamandan bu yana daha da artmıştır.

### **Makroekonomik gelişmeler**

Daha önce belirtildiği gibi, Türk ekonomisi 1980'lerin başından beri kayda değer bir büyüme yaşamıştır. 1994 sonu/1995 başındaki gerilemeden sonra, ekonomi, 1996'dan bu yana % 7'nin üzerinde bir büyümeyle tekrar sıçrama yapmıştır. Kısmen, gümrük birliğinin getirdiği yeni fırsatlar ve Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin ve eski Sovyetler Birliği'nin dışa açılması sayesinde, yatırım hacminde hızlı bir toparlanma büyümeyle yardım etmiştir. Topluluğa ve doğu Avrupa'ya, özellikle de Rusya'ya sanayi ürünleri ihracatı hızla artmaktadır. Mal ihracatının toplam hacmi, 1995 ve 1996 yıllarında % 10'dan daha yüksek bir oranda ve 1997 yılında neredeyse % 15 oranında büyüdü. Bu performansın nedenleri, 1994/95 dönemindeki devalüasyonun getirdiği daha yüksek bir rekabet gücü ve Türk endüstrisinin yeni piyasa açılımlarından derhal yararlanma kapasitesidir. Güçlü büyümenin bir başka nedeniyse, genişlemeci bir bütçe politikası ve kamu ve özel sektörlerin kredi taleplerine esnek biçimde yanıt veren bir para politikasıdır.

Enflasyon Türkiye için devam eden bir sorundur. Enflasyonu durdurmak için pek çok girişim olmuştur, fakat bugüne kadar enflasyona karşı uygulanan politikalar, enflasyonu büyük ölçüde ve kalıcı olarak indirmeye yetecek kadar sert veya uzun süreli olmamıştır. 1995 sonundan 1997 sonuna kadar, yıllık enflasyon (tüketici fiyatları) % 80'den % 100'e çıkmıştır.

**Kamu maliyesi** konusunda, en geniş anlamda kamu sektörü borçlanma ihtiyacı (merkezî hükümet, KİT'ler, bütçe dışı fonlar, vs.) 1995 ve 1997 arasında GSMH'nin % 5,8'inden % 11,6'sına yükselerek iki katına çıkmıştır.

Vergi gelirleri 1997'de GSMH'nin % 20'si düzeyindeydi. Tahsilatı iyileştirmeye yönelik tedbirler sonucunda bu oran 1993'ten beri yaklaşık iki puan artmıştır. Sadece merkezî hükümet dikkate alınırsa, bu yılın bütçesinde, vergi gelirlerinin % 16'dan % 18'e çıkacağı tahmin ediliyor. Topluluk standartlarına kıyasla bu oran hâlâ çok düşüktür. Vergi dışı gelirler ise, 1997'de GSMH'nin % 7,7'si düzeyinde idi.

<sup>5</sup> 1994 malî buhranı öncesinde döviz cinsinden açık pozisyonların 8 milyar ABD dolarına yakın olduğu tahmin ediliyordu fakat 1997'de bu rakam 4 milyar ABD dolarına düştü. Ancak, öyle görünüyor ki açık pozisyonlar, bu yılın ilk yarısında yeniden artarak, 1993 sonundaki düzeylerini aşmışlardır.

Kamu harcamalarının yapısı, büyük dengesizliklere neden olan bütçe üzerindeki kısıtlamaların kanıtıdır: kamu borç servisi (1997'de GSMH'nin % 8,4'ü)<sup>6</sup>, KİT'lere transferler (1997'de GSMH'nin % 0,8'i), sosyal güvenlik sisteminde büyüyen açık (GSMH'nin % 3'ü), tarım için çeşitli yardımlar (GSMH'nin % 2,2'si). Bu durum, beşerî sermaye (eğitim ve sağlık), altyapı ve kamu yönetimi alanlarında yatırım yapma imkanını ciddi şekilde kısıtlamıştır.

Toplam **istihdam**, 1993'te 19,7 milyondan 1997'de 21,9 milyona çıktı. İşsizlik oranı, 1994 malî krizinden sonra % 8'e yükseldi fakat 1996'da % 6'ya geriledi. Bu gerileme, (1993 ve 1997 arasında % 25 kadar azalmış olan) gerçek ücretlerin esnekliğini yansıtmaktadır.

Aktif nüfus, esas olarak kadınların çalışma hayatına katılım oranının düşük olması nedeniyle (kırsal alanlarda % 43, kentlerde ise sadece %16), nisbeten küçüktür (1997'de % 50,8). Bunun bir diğer nedeni ise, nisbeten genç yaşlarda emekliye ayrılmadığıdır. İşgücünün yarısından biraz fazlası, sosyal güvenlik sistemi kapsamındadır. Kayıtlı istihdamın % 30 kadarı, daha geniş olan kamu sektöründedir.

Nüfus artışı (yılıda % 1,6), demografik yapı (nüfusun üçte biri 15 yaşın altındadır) ve katılım oranında tahmin edilen bir artış, gelecek yıllarda aktif nüfusun hızla artacağına işaret etmektedir. Bu artış, Türkiye ekonomisi için hem potansiyel bir avantaj hem de çetin bir problem olacaktır.

Son yıllardaki hızlı büyüme, **dış ticaret** hacminde önemli bir genişlemeyle el ele gitmiştir. Mal ihracatı 1995-97 döneminde % 21, ithalat ise % 37 artmıştır (dolar cinsinden). Ancak, dış ticaret bilançosunda bu nedenle meydana gelen kötüleşme, turizm başta olmak üzere hizmetlerden elde edilen kazançlarda büyük bir artışla telafi edilmiştir. 1996-1997 döneminde carî işlemler açığı % 2,5 ve % 3 arasında oldu. Bu açık, Türkiye gibi bir ülke için sürdürülebilir bir düzeydedir. Kayıt dışı ticaret dikkate alınırca, bu açık ortadan kalkacaktır.

Yüksek faiz oranlarının çektiği net sermaye girişleri, bu yılın ilk yarısına kadar, carî işlemler açığını fazlasıyla telafi etmiştir. Böylece, resmî rezervler düzenli bir şekilde artmıştır, fakat yurt içi dengesizlikler Türkiye'nin dış dengesini bu sermaye akışlarında olabilecek herhangi bir geri dönüşe karşı çok hassas kılmaktadır.

1997 ortasında göreve gelmiş olan hükümet, 2000 yılının sonuna kadar enflasyonu % 10'un altına indirmeyi hedefleyen bir **istikrar programı** başlatmıştır. Program malî destek gerektirmemle beraber, hükümet bu konuda IMF ile ayrıntılı bir diyalog sürdürmektedir.<sup>7</sup> Programın başlıca unsurları, ekonomiyi pençesinde tutan enflasyon sarmalından çıkmak için gereken kısa ve orta vadeli öncelikli eylemleri yansıtır. Program, bütçeyi yeniden yapılandırmayı ve ekonomiye para arzını kısıtlamayı, kamu maliyesini güçlendirmek için gereken reformları gerçekleştirmeyi (en başta, sosyal güvenlik hesapları – sağlık ve emekli maaşları) ve borçlanma ihtiyacını azaltmak ve ekonomik verimliliği arttırmak için özelleştirmeyi hızlandırmayı hedeflemektedir. Ayrıca, bankacılık sektörüne uygulanan ihtiyat oranlarının yükseltilmesi ve tarım sektörü kredilerinde sübvansiyon düzeyinin aşamalı olarak azaltılması öngörülmektedir.

Bu programın ekonomik istikrarı sağlayıp sağlamayacağını söylemek için henüz çok erkendir. Bu yılın ilk yarısında performans ümit vericiydi. Esas olarak mobil telefon şebekelerinin işletme lisanslarının satılması sayesinde, özelleştirmenin temposu hızlandı. Vergi geliri büyük ölçüde arttı ve vergi kaçakçılığına karşı tedbirler alındı. Bütün bunlar, nominal faiz oranlarının 1997 sonunda % 120 civarından Temmuz ortasında % 75'e gerilemesine yol açtı. Ancak, bu trend daha sonra ters döndü. Ekim sonunda % 135 düzeyine çıkan faiz oranlarındaki bu artış, kısmen, kamu sektöründe beklenenden daha yüksek bir maaş zammının bir yansımasıdır. Söz konusu artışın bir başka nedeni ise, önce Rusya ekonomisini ve daha sonra uluslararası finans piyasalarını etkilemiş olan bunalımdır. Bu bunalım, bir sermaye çıkışına yol açarak ve Türkiye'nin uluslararası sermaye piyasalarına erişimini zorlaştırarak, ülkenin istikrar programını uygulamak zorunda olduğu uluslararası ortamı önemli ölçüde kötüleştirmiştir. Ayrıca, Bağımsız Devletler Topluluğu cumhuriyetleriyle Türkiye arasındaki ticaretin önemi dikkate alınırca, ihracat ve ekonomik büyüme perspektifi bozulmuştur.

### 2.3 Üyelik perspektifinde Türk ekonomisi

#### İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı

<sup>6</sup> Hem talep edilen enflasyon primi ve hem de devlet tahvillerinin çok kısa vadeli olması nedeniyle kamu borçlarının yönetiminde parasal istikrarsızlığın son derece zorlaştırıcı bir faktör olduğu belirtilmelidir.

<sup>7</sup> 1994 tarihli son IMF programı (stand-by düzenlemesi), 1995'te askıya alındı.

1980'lerin başına kadar, Türkiye'nin ekonomik kalkınma politikası, devletin idare ettiği sanayilere ve piyasa güçleri için pek az yer bırakan müdahaleci ("dirijist") bir yaklaşıma dayanıyordu. Son yirmi yılda bu politika yeniden şekillendirildi ve mallar ve hizmetler alanında Türkiye, piyasaya dayanan bir kalkınma modelini seçti.

Türkiye bir piyasa ekonomisinin **kurumsal çerçevesine** sahiptir. Gümrük Birliği ile sonuçlanmış olan müzakerelerden bu yana, başta rekabet ve fikrî mülkiyet alanları olmak üzere ekonomik mevzuatta çok sayıda ilerleme sağlanmıştır. Bu mevzuatın titiz bir şekilde uygulanması ise henüz tam olarak gerçekleşmemiştir. Bunun için, özellikle yargı sistemi içinde bir eğitim hamlesine ihtiyaç vardır. Türkiye, yabancı yatırımları teşvik etmek amacıyla uluslararası hakemlere başvurma imkanını henüz mevzuatına koymamıştır.

Küçük ve orta boy işletmelerin sayısındaki nisbî istikrar, kurulan ve kapanan işletmeler anlamında önemli bir hareketliliği gizlemektedir. Örneğin 1995 yılında, 22 872 işletme kuruldu ve 19 255 işletme kapandı (ticaret hariç). Bu durum piyasaya giriş ve çıkışların önünde herhangi bir büyük engel, en azından resmi engel olmadığını göstermektedir. Bununla beraber, KOBİ'ler kredi almakta zorluk çekmektedir.

Fiyatların **serbestleştirilmesi** konusunda, özel sektörde üretilen malların fiyat sistemi liberal olarak görülebilir. Fakat KİT fiyatlarının belirlenmesinde ve tarımda devlet tarafından oynanmaya devam eden rol azımsanmamalıdır. Kamu makamları, bunu her zaman yapmasalar da, KİT'lerin fiyatlama politikasını etkileyebilmektedirler. Devletin hakim bir konumda olduğu enerji sektörü kayda değer bir örnektir.

Tarıma yönelik fiyat desteği ve müdahale vardır. Arz ve talep arasındaki denge, piyasa güçleri tarafından belirlenmenin uzağındadır.

**Dış ticaretin serbestleştirilmesi** alanında, 31 Aralık 1995'te Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle, Türkiye, Topluluk'tan ithal edilen sanayi ürünleri üzerindeki vergileri ve diğer harçları, miktar kısıtlamalarını ve eşdeğer etkisi olan tedbirleri kaldırdı. Ortak dış tarife dahil, gümrük mevzuatının uyumlulaştırılmasına ilişkin taahhütlerinden çoğunu yerine getirdi. Yakın tarihli bir DTÖ raporuna göre, gümrük birliği, üçüncü ülkelerin Türk piyasasına girişlerini genelde iyileştirmiştir. Ayrıca, gümrük birliği anlaşmasına uygun olarak, sanayi ürünlerini kapsayan serbest ticaret anlaşmaları, diğer başvuran ülkeler dahil çok sayıda Topluluk ortağıyla akdedilmiştir veya müzakere/tasdik sürecindedir.

Tarım için dış koruma düzeyi, % 20 ve % 145 arasında değişen oranlarda olup, çok yüksek olmaya devam etmektedir.

Doğrudan yabancı yatırım, önceden müsaadeye tabi olmakla beraber, genelde teşvik edilir. Tüm sektörler teorik olarak yabancılara açıktır ve, yatırımlara verilen devlet yardımında bile, yabancı ve yerli yatırımcılar arasında ayırım yoktur. Ancak, özellikle finans, ulaştırma ve enerji sektörlerinde kısıtlamalar vardır.

Carî işlemler için kambiyo muameleleri serbesttir.

Türkiye, iç pazara katılmak ve onun düzgün işleyişini sekteye uğratmamak için gereken makroekonomik istikrar derecesine ulaşmamıştır. Şimdiye kadar, makroekonomik istikrarı sağlamak ve sürdürmek için gereken reformları sonuçlandırmaya yönelik girişimler başarılı olmamıştır. Bunun bir nedeni, politik istikrarsızlıktır. Bir başka nedeni ise, belli başlı politik, toplumsal ve ekonomik güçler arasında ekonomik strateji konusunda kalıcı bir uzlaşma olmayışıdır. Hükümetin yeni istikrar programının başarılı olup olmayacağı henüz belli değildir.

Büyük ölçüde, kronik parasal istikrarsızlığın ve kamu sektörünün aşırı borçlanma ihtiyacını karşılama zorunluluğunun bir sonucu olarak, malî sektör, esas görevi olan tasarrufların üretken yatırımlara kanalize edilmesi işinden uzaklaşmış, bunun yerine arbitraj ve menkul kıymet plasmanı işlemlerine yönelmiştir. Parasal istikrarsızlık, tasarruflar ve yatırımlar arasındaki ilişkinin tabi olduğu zaman ölçeğini ciddi şekilde azaltmış olup, işlemlerin çoğu kısa veya çok kısa vadeliidir.

Bu analiz, Türkiye'nin, gelişkin bir kurumsal ve yasal çerçeveye sahip bir piyasa ekonomisi olduğunu göstermiştir. Mevzuatın uygulanması için, resmî makamların daha büyük çaba göstermeleri gereklidir. Piyasaya giriş veya çıkış önünde büyük engeller, en azından hukukî engeller yoktur, fakat krediye erişme imkanları iyileştirilmelidir. Serbestleşme konusunda, dış ticaret rejimi, Gümrük Birliği anlaşmasının yapılmasını müteakip, Topluluğun dış ticaret rejimiyle esas olarak özdeş hale gelmiştir. Özel sektörde fiyatların belirlenmesi hemen hemen tümüyle serbestleştirilmiş olmakla beraber, tarımsal fiyatlarda ve enerji ve ulaştırma gibi sektörlerde

KİT'lerin fiyatlarında devletin hâlâ büyük bir etkisi vardır. Bu kontroller, arz ve talep arasındaki denge üzerinde ağır basmaktadır ve Türkiye'de piyasa ekonomisini güçlendirmek için azaltılmalıdır.

Türkiye'de istikrarlı ve tahmin edilebilir bir makroekonomik çerçevenin olmayışı, bir piyasa ekonomisinin düzgün işleyişini belirgin biçimde engellemektedir; özellikle, parasal istikrarsızlık, mali sektörün tasarruflar ve üretken yatırımlar arasında aracılık rolünü yerine getirmesine mani olmaktadır. Tecrübeler göstermektedir ki bu alanda ilerleme sağlanması, malî sektörü güçlendirmeye yönelik orta vadeli bir stratejinin parçası olarak reformlar tasarlamaya ve uygulamaya dönük çabaları gerekli kılacaktır. Bir başka reformlar kümesi, bütçe önceliklerinin yeniden belirlenmesini hedeflemelidir. Devamlılığı sağlamak için, toplumda bu strateji etrafında uzlaşma oluşturulması da gerekli olacaktır. Bu ise, başka hususlar yanında, eşitsizliklere karşı mücadele etme ihtiyacının ekonomik stratejide kabul edilmesini gerektirecektir.

### **Birlik içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile başa çıkma kapasitesi**

Bu kapasitenin değerlendirilmesi, geleceğe yönelik bir değerlendirmeyi içerir. İstikrarlı bir makroekonomik çerçeveye ek olarak (bkz. yukarıda), Topluluk ekonomisine ticarî entegrasyon derecesini, iş aleminin yapısını, ekonominin rekabet baskısına uyulanma yeteneğini, malî sektörün durumunu ve beşerî ve maddî kaynaklar vaziyetini dikkate almamız gerekir.

**Ticarî entegrasyon:** Mal ve hizmet ithalatının ve ihracatının GSMH'deki payları (1997 yılında sırasıyla, % 29,5 ve % 23,9), Türk ekonomisinin dünya ekonomisine yüksek derecede entegre oluşunu yansıtmaktadır. Son beş yılda ihracatın yapısında önemli bir değişim olmuştur: Türk ihracatında eski Sovyet ülkelerinin payı 1993'te % 6'dan 1997'de % 12'ye çıkmıştır. (kayıt-dışı ticaret hariç). Ortadoğu ülkeleri gibi ticaret ortaklarının payı ise azaldı. İhracatın yapısındaki bu değişim Topluluğu da etkilemiştir. (Türk ihracatında Topluluğun payı, 1990'da % 53,2'den 1997'de % 51,2'ye geriledi). Bununla birlikte, AB, Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olmaya devam etmektedir. Türk sanayisinin Avrupa ve üçüncü ülke sanayilerinin tam rekabetine karşı ayakta durduğunu ve üçüncü ülke sanayilerinin rekabetinden sadece Ortak Gümrük Tarifesi ile korunduğunu kaydetmek gerekir. Gümrük Birliği genelde düzgün işliyor olsa da, taraflar arasındaki ticarete bazı sorunlar ortaya çıkmıştır: Türkiye'nin sığır eti ve canlı hayvan ithalatına yasak koyması, tütün ve alkolde ithalat tekelini sürdürmesi, AB'nin sağlık nedenleriyle bazı balıkçılık ürünlerinin ithalatı üzerine yasak koyması .

Tarımsal ürünlerin Türk ihracatı içindeki payı 1965'te % 75'ten 1996'da yaklaşık % 10'a gerileyerek önemli ölçüde azalmışken, sanayi mallarının önemi giderek artmıştır. .Bu tür malların toplam ihracat içindeki payı % 80'e yakındır. Bunun yarıdan fazlası, geleneksel tekstil ve giyim sektörlerine aittir. AB'ye Türk ihracatının yarısı bu ürünlerden oluşmaktadır. Son yıllarda, ulaştırma araçları ve sermaye malları ihracatı da artmış, demir ve çelik ihracatı ise azalmıştır. Bu eğilimler, Türk sanayisinin daha uzmanlaşmış sektörlerdeki rekabet gücünün giderek artmakta olduğunu teyit etmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar, 1990'ların başından bu yana hayli düşük düzeyde olmuştur (yılda 950 milyon ABD doları civarında, GSMH'nin % 0,4'ünden daha az). Bu yatırımların çoğu Avrupa kökenlidir.

Başlıca KİT'lerin **özelleştirilmesi** 1980'lerin ortalarında başlamıştır. Geçen yılın sonuna kadar sonuçlar oldukça hayal kırıcıdır (sadece 4,5 milyar ABD dolarlık toplam gelir elde edilmiştir). Bu yılın ilk yarısında ümit verici bir hızlanma (3 milyar dolarlık gelir) görülmekle beraber, hükümetin bu yolda ilerleyip ilerlemeyeceğini zaman gösterecektir.

İmalat sanayisinde, küçük ve çok küçük firmalar hakimdir. 1994 yılında küçük firmalar (10 ila 49 kişi istihdam eden firmalar) sektördeki tüm firmaların % 41,6'sını oluşturuyor ve çalışanların % 6,9'unu istihdam ediyordu. Fakat, toplam katma değerinde sadece %2,2'sini yaratıyordu. Geçmişteki malî buhranlarda gösterdikleri esneklik kabiliyetine rağmen, teknik gelişme düzeyi düşüktür. ve modern yönetim tekniklerinden yoksundurlar. Daha büyük bir rekabetin baskısı altına girdiklerinde, bu zaaflar gerçek bir sorun yaratabilir.

**Malî sektör,** Topluluk bankalarının rekabetine açıldığında önemli sorunlara neden olabilecek bazı zaaflar içindedir. Bankacılık alanında devletin önemli rolü (kamu bankaları, toplam aktiflerin neredeyse % 40'ına sahiptirler) ve malî sektör ile büyük endüstriyel gruplar arasındaki çapraz hissedarlık, bir başka engeldir. (Son derece yüksek nominal faiz oranları nedeniyle), bankacılık faaliyetinin, esas olarak devlet tahvillerinden oluşan portföylerin yönetimi üzerinde yoğunlaşması, bankaları zayıflatmakta ve esas görevleri olan aracılık işlevini yerine getirmelerine engel olmaktadır. Bu şartlar altında, makroekonomik istikrarın sağlanması, mevcut fırsatları

azaltacağı için, sektörü tehlikeye sokabilir. Türk bankalarının bu alanlardaki zaafı, Topluluk bankalarına kıyasla onları ortalama olarak daha az rekabetçi kılmaktadır.

Türkiye'nin nisbeten genç **nüfusu**, potansiyel olarak büyük bir ekonomik avantajdır. Fakat, son zamanlarda sağlanan önemli ilerlemeye rağmen, Türkiye beşerî gelişme bakımından hâlâ geridedir. Kamusal sağlık ve eğitim sistemlerinin yetersizlikleri, doğrudan doğruya beşerî sermayenin kalitesini ve böylece ekonominin rekabet baskılarına dayanma kapasitesini etkilemektedir.

Türkiye'nin ekonomik büyümesi, yetersiz **altyapıya** rağmen gerçekleşmiştir. Özellikle yol şebekesi, gerçek trafik düzeyi ile daha uyumlu olması için iyileştirmeye muhtaçtır.

Türkiye, bilimsel ve teknolojik altyapısını geliştirmede ilerleme sağlamış olsa da, endüstrinin araştırma ve geliştirme yatırımları hâlâ oldukça düşüktür. Hükümet bu durumun , emeğin yoğun olarak kullanılmadığı sektörlerde, uzun vadede Türk endüstrisini olumsuz şekilde etkileyebileceğini farketmiştir. Bu yönde bazı gayretler sarf edilmiştir. Türkiye aktif bir biçimde yabancı yatırımları çekmeye çalışmakla beraber, bu tür yatırımların teknoloji transferleri üzerinde fazla etkisi olmamıştır.

Böylece, Türkiye ekonomisinin Topluluk ekonomisine entegrasyonunun bazı alanlarda ilerlemekte olduğu söylenebilir. Türk endüstrisi, Gümrük Birliği anlaşmasının getirdiği fırsatlardan istifade edebildiğini ve daha büyük bir rekabete karşı direnebildiğini göstermiştir. Türkiye, tüm gümrük koruma tedbirlerinin kaldırılmasına başarıyla dayanmış ve kendi mevzuatını AB mevzuatına yaklaştırmaya yönelik büyük çapta bir gayret içine girmiştir. Devlet müdahalesi azalmakta ve KİT'lere daha az malî destek verilmektedir.

Fakat, finansman açısından KOBİ'ler, Topluluk'taki benzerlerine kıyasla daha güç bir ortamda faaliyet göstermektedir. Bununla beraber, eğer Türk ekonomisi gerekli yapısal dönüşümlerden geçmek için uygun bir durumda olursa, KOBİ'lerin gelişmesi hayati önemdedir. Dolayısıyla, bankaların rekabet yeteneğini arttırmak üzere malî sektörün güçlendirilmesi gerekir. Potansiyel bir avantaj olan beşerî kaynak bolluğu, sağlık, eğitim ve meslekî eğitim alanlarına yatırım yapılarak iyileştirilmelidir. Temel altyapıyı geliştirmek için sürekli bir gayret gösterilmelidir. Türkiye'nin malî ve ekonomik dengelerinin nazikliği, ülkenin sürekli bir rekabet ortamına göğüs germe kapasitesini zayıflatmaktadır.

## 2.4 Genel değerlendirme

Ekonomik açıdan, Türkiye, bir piyasa ekonomisinin temel özelliklerinin çoğuna, hayli gelişkin bir kurumsal ve yasal çerçeveye, dinamik bir özel sektöre ve liberal ticaret kurallarına sahiptir. Ekonomi önemli bir büyüme potansiyeli taşımaktadır ve özellikle, modernleşmesine ciddi şekilde katkıda bulunmuş olan gümrük birliği bağlamında, büyük bir adaptasyon yeteneği sergilemiştir. Bu faktörler, teoride, Türkiye'nin orta vadede rekabet baskısına dayanabilen sağlam bir piyasa ekonomisine erişmesine imkan vermelidir. Ancak, kendi ekonomisini verimli bir şekilde yönetebilmesi ve onun üstünlüklerinden azamî ölçüde istifade edebilmesi için, Türkiye, inandırıcı ve kalıcı bir makroekonomik istikrar çerçevesi kurmalı ve malî sektörün gerçekten aracılık işlevini yerine getirebileceği bir ortam yaratmalıdır. Yetkililer şimdi doğru yönde ilerliyor gibi görünmektedir. Bu stratejiyi devam ettirebilmeleri halinde, Türkiye'nin piyasa ekonomisi sağlamlaşacaktır. Bu bağlamda, geniş bölgesel kalkınma farkları belirgin bir etkidir; bu farkların kapatılması hükümetin öncelikler listesinde üst sıralarda olmalıdır. Avrupa Birliği, Avrupa stratejisi kapsamındaki kaynakları kullanmanın yanında, geri kalmış bölgelere yardım etmek için elinden geleni yapacaktır.

### 3. Üyelik yükümlülüğünü üstlenme yeteneği

Diğer başvuran ülkeler gibi, Türkiye de, Topluluk müktesebatının benimsenmesinde kademeli bir yaklaşıma ağırlık vermektedir:

- Topluluk ve Türkiye arasındaki 1963 tarihli Ortaklık Anlaşması ve 1970 tarihli Katma Protokol, ticaretin ve ekonomik ilişkilerin sürekli ve dengeli güçlenmesinin teşvik edilmesini ve birbirini izleyen üç aşamada gümrük birliğinin kurulmasını içeren Ortaklığın temel hedeflerini ortaya koymaktaydı. Ankara Anlaşması, aynı şekilde, işçilerin serbest dolaşımı hedefini de öngörüyordu, fakat iyi bilinen sosyal ve ekonomik nedenlerden ötürü bu hedefin öngörülen takvim içinde yerine getirilmesi mümkün olamadı. Gümrük birliğinin son aşamasının uygulanması hakkında 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nda gösterildiği gibi, gümrük birliğinin son aşamasının 31 Aralık 1995 tarihinde yürürlüğe girmesi, Türk ve Topluluk mevzuatlarının uyumlaştırılması sürecine büyük ivme kazandırdı. Gümrük birliğinin düzgün işlemesi için, yürürlüğe girmesinden bile önce, Türkiye'nin (gümrük, ticaret politikası, rekabet ve fikrî, sınaî ve ticarî mülkiyetin korunması alanları başta olmak üzere) Topluluk müktesebatının büyük kısımlarını benimsemesi gerekiyordu. Bu alanlarda müktesebatın benimsenmesiyle ilgili durum, aşağıda 3.1'de ele alınmaktadır.

- 12 ve 13 Aralık 1997 tarihli Lüksemburg AB Konseyi, mevzuatın yaklaştırılmasını ve Topluluk müktesebatının benimsenmesini, Türkiye'yi "her alanda Avrupa Birliği'ne yaklaştırarak" katılım için hazırlama stratejisinde kilit unsurlar olarak gördü. AB Konseyi'nin talebine yanıt olarak, Komisyon, 4 Mart 1998 tarihinde, stratejinin ilk işlevsel tekliflerini içeren "Türkiye için Avrupa Stratejisi" üzerine bir tebliğ kabul etti. Gümrük birliğinin hizmetler sektörüne ve tarıma genişletilmesine ek olarak, tebliğde, işbirliğinin artırılması ve müktesebatın bazı alanlarında mevzuatın yakınlaştırılması teklif edilmektedir. 15 ve 16 Haziran tarihli Cardiff AB Konseyi bu stratejiyi memnuniyetle karşıladı ve "bir bütün olarak alındığında, ilişkilerin sağlam ve evrimsel bir temelde geliştirilmesi için platform sağladığını" bildirdi. Türkiye, AB Dönem Başkanlığı'na ve Komisyon'a gönderilen 17 Temmuz tarihli bir belgede ("Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için bir strateji" – Türkiye'nin Teklifleri) Komisyon'un tekliflerine karşı kendi önerilerini ortaya koydu. Genel olarak, bu belge ve Avrupa stratejisi arasında pek çok ortak nokta vardır. Stratejide yer alan tekliflerin uygulanması, Türkiye'ye, müktesebatın benimsenmesi yönünde yeni adımlar atmakta yardımcı olacaktır. Avrupa stratejisinin kapsamı içine giren sektörlerde müktesebatın benimsenmesiyle ilgili durum, kısım 3.2'de ele alınmıştır.

- 4 Mart tarihli tebliğdeki öneriler, Komisyon tarafından, Türk makamlarınca incelenecek başka tekliflere yol açabilecek ilk teklifler olarak sunulmuştur. Cardiff AB Konseyi, aynı zamanda, Dönem Başkanlığı'nı, Komisyon'u ve ilgili Türk makamlarını "Türk mevzuatının ve uygulamalarının müktesebat ile uyumlu hale getirilmesi amacını izlemeye" davet etmiştir. Zamanı geldiğinde, tüm Türk mevzuatının ayrıntılı olarak incelenmesi gerekecektir. Cardiff AB Konseyi'nde teklif edilen çalışmanın gayesi, mevcut uyumlaşmayı genişletmek ve aynı zamanda, Topluluk ve Türkiye arasındaki temaslarda şimdiye kadar pek fazla ilgi görmemiş olan müktesebat konularını ele almaktır. Bu alanlardaki müktesebatın benimsenmesine ilişkin durum, kısım 3.3'de tartışılmıştır.

Müktesebatı uygulamaya yönelik idarî ve adlî yeterlilik konusunda, Aralık 1995 tarihli Madrid AB Konseyi, adayların kademeli ve uyumlu entegrasyonu için, özellikle onların idarî yapılarının ayarlanması yoluyla, gerekli şartları yaratma ihtiyacına işaret ediyordu. Bu raporun birinci kısmında belirtildiği gibi, Gündem 2000 belgesinde, Türk hükümetinin müktesebat ile uyumlu mevzuat hazırlama ve uygulama yeterliliğine sahip olduğu gözlemi kaydediliyordu. Bununla beraber, birinci kısımda, adlî sistemde bazı yetersizlikler de tesbit edilmiştir. Dolayısıyla, her devlet sektörünün kendi kapasitesi sırayla incelenmelidir.

#### 3.1 Topluluk müktesebatının gümrük birliği kapsamına giren unsurları

13 Aralık 1995 tarihinde Avrupa Parlamentosu'nun onay vermesinden sonra, gümrük birliğinin son aşaması aynı yılın 31 Aralık tarihinde yürürlüğe girmiştir. Komisyon, özellikle "Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesinden bu yana Türkiye ile ilişkilerin gelişmesi" hakkında yıllık rapor yoluyla, Konsey'i ve Parlamento'yu Gümrük Birliği'nin işleyişi konusunda düzenli olarak bilgilendirmiştir. Her bir rapor, gümrük birliğinin, Gümrük Birliği Kararı'ndan doğan yükümlülüklerle esas olarak uygun ve genel olarak tatmin edici bir şekilde işlediğini tesbit etmiştir. Gümrük Birliğinin ekonomik etkisine gelince, dış ticaret bilançosu Topluluk lehinde olmaya devam etmektedir (1997'de 10,4 milyar ECU). Türkiye, bir çok kere, Topluluk ile ticaretindeki dengesizliği gündeme getirmiştir. Ancak, Topluluk ve Türkiye arasındaki hizmet ticaretinin, mal ticaretindeki açığın kapatılmasına büyük katkı yaptığı not edilmelidir.



## İç pazar

### Malların serbest dolaşımı

#### **Şimdiki durum**

Gümrük birliğinin son aşamasının uygulanması çerçevesinde kararlaştırıldığı gibi, 31 Aralık 1995 tarihinde Türkiye, Topluluk'tan ihraç edilen sanayi ürünleri üzerindeki tüm gümrük resimlerini ve eşdeğer yükümlülükleri, tüm miktar kısıtlamalarını ve eşdeğer tedbirleri kaldırdı. Bugüne kadar, gümrük birliğini izlemekle görevli olan Gümrük Birliği Ortak Komitesi'nin önüne, sanayi ürünlerinin serbest dolaşımı önündeki teknik engellerle ilgili çok az sayıda olay gelmiştir. Komite içinde gündeme getirilen olayların çoğunda, ilgili taraflar, karşılıklı olarak tatmin edici bir çözüme ulaşmışlardır.

İşlenmiş tarım ürünleri, gümrük birliği çerçevesinde özel tarife düzenlemelerine tabidir. Taraflar, kendi aralarındaki ticarete tarife korumasının endüstriyel kısmını kaldırmışlar ve tarımsal kısım üzerinde tarife indirimlerinde mutabık kalmışlardır. Ancak, gümrük birliğinin yürürlüğe girmesinden bu yana, söz konusu ürünlerden bazılarıyla ilgili olarak bir takım idarî engeller hâlâ mevcuttur.

Tarım ürünlerinin serbest dolaşımı, Ankara Anlaşması'nın Gümrük Birliği kararında bir kez daha teyit edilen temel hedeflerinden biridir. Taraflar belirli ürünlerde karşılıklı tavizler vermeyi sürdürmektedir. Tarımsal ticaretin serbestleşme düzeyini geliştirmek için iki taraflı bir anlaşma müzakere edilmiş ve 1 Ocak 1998'de yürürlüğe girmiştir. Ancak, sığır eti ve canlı hayvanların Türkiye'ye ithalatı üzerine konulan bir yasak bu anlaşmanın etkin bir şekilde uygulanmasına engel olmaktadır.

Türkiye, 31 Aralık 2000 tarihine kadar, ticaret önündeki teknik engellerin kaldırılması konusundaki tüm Topluluk mevzuatını kendi ulusal hukukuna aktarmakla yükümlüdür. Gümrük Birliği Anlaşması'nın 8(2) sayılı maddesi gereğince, AT-Türkiye Ortaklık Konseyi, Türkiye tarafından kabul edilmesi gereken Topluluk mevzuatının listesini çıkaran 2/97 sayılı Kararı kabul etmiştir.

Türkiye, **yeni Topluluk yaklaşımı ile küresel yaklaşımın ilkelerini** Türk mevzuatında uygulamak amacıyla, teknik mevzuatın hazırlanması ve uygulanması konulu bir çerçeve yasa hazırlamaktadır. Ancak, bu yasa, yeni Topluluk mevzuatıyla bağdaştırılması zor görünen bazı eski yaklaşımlı Topluluk mevzuatını da uygulamaya yöneliktir.

Topluluk mevzuatının uygulanması için uygun **kurumlar** oluşturmaya yönelik mevzuat da hazırlanmaktadır. Türk Akreditasyon Konseyi'nin Kurulması ve Görevleri hakkında yasa tasarısının Türk Parlamentosu tarafından henüz kabul edilmemiş olması üzüntü vericidir. Standartlar kurumu tarafından Avrupa standartlarının uygulanması alanında pek az ilerleme kaydedilmiştir. Bu alanda aktarma oranı halen % 8'dir. Standartlar kurumunun statüsüyle ilgili sorunlar hâlâ çözülmemiştir. Bu kurum, doğrudan doğruya bir Devlet Bakanlığına sorumlu olan ve mevzuat, standardizasyon, akreditasyon ve belgeleme gibi farklı işlevler yerine getiren resmî bir kuruluştur.

Yeni yaklaşım ile ilgili çerçeve mevzuat ve kurumsal konu hakkında süregelen görüşmeler, özel Topluluk **yeni yaklaşım yönergelerinin** etkin uygulanmasındaki gecikmelerin nedenidir. Bir dizi taslak ve uygulama kararname hazırlanma aşamasındadır.

**Gıda maddeleri sektöründe** bir miktar ilerleme kaydedilmiştir. Türk makamları, bu alanda AT müktesebatının tam olarak uygulandığını iddia etmektedir. Ancak, Türkiye, ihraç gıda ürünleri için gümrük kapılarında hâlâ denetimler yapmaktadır.

**Motorlu araçlar sektöründe**, Türkiye, motorlu araçlar ve dorseleri hakkında Topluluk çerçeve yönergelerini aktarmış durumdadır. Türk makamları, halen, başka Topluluk yönergelerinin uygulanması üzerinde ve iki veya üç tekerlekli motorlu araçlar ve tarımsal traktörler yönergeleri üzerinde çalışıyorlar.

**Kimya sektöründe**, Türk makamları, kimyasal maddeler ve hazır ilaçlar ve deterjanlar üzerindeki sınırlamalar ile ilgili Topluluk yönergelerinin uygulanması üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu sektördeki uyumlulaşma sürecini tamamlamak için çalışmalar sürmektedir.

Pazarlama, onaylama, test, üretim ve renklendirme maddeleri üzerine Topluluk yönergelerinin aktarılmış olduğu **ecza** sektöründe önemli ilerleme sağlanmıştır. Kozmetik ürünler konusunda Topluluk yönergesini aktaran bir yönetmelik kabul edilmiştir. Kozmetik ürünlerin bileşiminin kontrol edilmesi için analiz yöntemleri üzerine Topluluk yönergelerinin uygulanması ise henüz gerçekleşmemiştir.

## **Değerlendirme**

Türk idaresi, gümrük birliğinin düzgün işlemesi için gerekli koşulların öngörülen tarihe kadar tesis edilmesi amacıyla büyük gayret göstermiştir. Gümrük birliğinin yürürlüğe girmesinden bu yana, tarafların kendi aralarında sanayi ürünlerinin serbest dolaşımını genel olarak sağladıkları söylenebilir.

Diğer yandan, ticaret önündeki teknik engellerin kaldırılması alanında Türk mevzuatının Topluluk müktesebatına uyumlulaşması yetersizdir. Türkiye'nin yeni ve küresel Topluluk yaklaşımlarının temel ilkelerini kabul edebilmesi için gereken çerçeve mevzuat hâlâ yoktur. Dolayısıyla, yeni yaklaşım yönergelerinin kapsadığı sektörlerde pek az ilerleme sağlanmıştır. Komisyon, Türk mevzuatının uygunluğunu kontrol etme fırsatını henüz bulmamış olmakla beraber, eski yaklaşımlı mevzuatın kapsadığı sektörlerde bir miktar ilerleme sağlanmıştır. Sonuç olarak, Gümrük Birliği kararından doğan yükümlülükler en son 31 Aralık 2000 tarihine kadar uygunluk sağlamak için hâlâ yapılacak çok şey vardır.

## Rekabet

### **Şimdiki durum**

Gümrük birliğinin uygulanması bağlamında, Türkiye, kendi rekabet kurallarının Topluluk hukukuna uygunluğunun sağlanmasıyla ilgili olarak üzerine düşen yükümlülüklerin bir kısmını yerine getirmiş durumdadır. Aralık 1994'te, Topluluk mevzuatıyla uyumlu olan ve AB'nin anti-tröst hükümlerini içeren bir Rekabet Yasası çıkardı. Mart 1997'de, bu yasanın uygulanmasından sorumlu bir rekabet kurumu tesis etti. Kasım 1997'de faaliyete geçmesinden bu yana, Rekabet Kurumu, birleşmeler ve devralmalar, tek elden dağıtım anlaşmaları ve tek elden satın alma anlaşmaları için grup muafiyetleri ve anlaşmaların bildirilmesi konularında dört tebliğ yayınladı.

Devlet yardımları konusunda, Gümrük Birliği kararına göre, Türkiye, gümrük birliğinin yürürlüğe girmesinden önce, tekstil ve giyim sektörleri için tüm yardım düzenlemelerini ilgili Topluluk mevzuatına uygun hale getirecekti. Türkiye, 1995 sonunda, sektörde artık herhangi bir yardım düzenlemesi olmadığını Komisyon'a bildirerek bu yükümlülüğünü yerine getirmiştir. Tekstil ve giyim dışındaki sektörleri de uyumlu hale getirmesi için, Türkiye'ye, gümrük birliğinin yürürlüğe girmesinden itibaren iki yıllık bir süre tanındı. Bugüne kadar, bu alanda herhangi bir icraat Komisyon'a bildirilmiş değildir.

Grup istisnaları, kamu işletmeleri, ticarî tekeller ve hepsinden önemlisi, rekabet hukukunun etkin bir şekilde uygulanması konularında hâlâ pek çok şey yapılması gereklidir. Ortaklık Konseyi tarafından karar verilmesi gereken uygulama kuralları da henüz kabul edilmemiştir.

## **Değerlendirme**

Topluluk rekabet hukukuna uyum sağlamak için Türkiye büyük çabalar göstermiştir. Bu çalışmanın tamamlanması hayati önem taşımaktadır. Bunun için, özellikle ticarî tekellerin Topluluk mevzuatıyla uyumlu hale getirilmesi bakımından, büyük bir yeniden yapılandırma çabasına gerek vardır. Tütün, alkol ve tuz tekelinin (TEKEL) yeniden düzenlenmesi konusunda Komisyon ve Türk makamları arasında devam eden görüşmeler, bu işin zorluğunu göstermiştir. Devlet yardımları konusu üzerinde acilen durulmalıdır.

## Fikrî, sınaî ve ticarî mülkiyet

### **Şimdiki durum**

Gümrük Birliği kararı gereğince, Türkiye, bu alandaki mevzuatını Topluluk müktesebatının büyük bir kısmıyla uyumlu hale getirmiştir (telif hakkı ve ilgili haklar, patentler, ticarî markalar, tasarımlar ve modeller, coğrafi göstergeler, vs. hakkında mevzuat). Bir dizi çok-taraflı sözleşmeye (Paris Sözleşmesi, Bern Sözleşmesi, vs.) katılmış ve ilgili mevzuatın uygulanması için yeni yapılar oluşturmuştur. Türk piyasasının koruma düzeyi

böylece artmıştır. Gümrük Birliği Anlaşması gereğince, 1 Ocak 1999'dan önce Türkiye bazı düzenlemeleri kabul etmekle yükümlüdür: eczacılık ürünleri ve süreçlerinin patentlenmesi, diğer sözleşmelere katılım, TRIP anlaşması hükümlerinin bütünüyle uygulanması, muhtelif Topluluk yönergelerinin kabul edilmesi, vs.

### **Değerlendirme**

Şimdiye kadar sağlanmış olan uyumlulaşmanın miktarı dikkate alınır, Topluluk mevzuatıyla uyumlulaşmanın tamamlanmasında Türkiye herhangi bir sorunla karşılaşmamalıdır. Mevzuatın etkin biçimde uygulanması konusuna ise özel olarak eğilmek gereklidir.

### **Ticaret politikası**

#### **Şimdiki durum**

Gümrük birliği yürürlüğe girdiğinde, Türkiye, esas olarak Topluluğun ticaret politikası mevzuatına benzer nitelikte ticaret politikası hükümleri ve uygulama tedbirleri kabul etti (ortak ithalat düzenlemeleri, kotaların idaresi, vs.). Özellikle, tekstil anlaşmaları dahil, Topluluk tekstil politikası aynı vesileyle Türkiye'yi de kapsayacak şekilde genişletildi. Türkiye, 31 Aralık 1995'ten beri üçüncü ülkelere karşı Ortak Gümrük Tarifesi'ni ve ayrıca, Topluluğunkilere benzer nitelikte, vergiler, kotalar ve tavanların yeniden devreye sokulması ve askıya alınması konusundaki düzenlemeleri uygulamaktadır. Geriye kalan yegane farklar, tarife askıya almalarının düzeyine ilişkindir. Ticaret politikası araçlarının (özellikle anti-damping tedbirlerinin) uygulanması ise, gümrük birliği taraflarının yetkisi içinde bir konu olmaya devam etmektedir.

Gümrük Birliği kararı gereğince, Türkiye ve Topluluk, motorlu araçlar ticareti konusunda Japonya ile yapılan düzenlemenin hile yoluyla aşılmasını önlemek üzere işbirliği usülleri oluşturmuşlardır. Bu alandaki işbirliği tatminkâr şekilde yürümüştür.

Türkiye, gümrük birliğinin yürürlüğe girmesinden itibaren beş yıl içinde, tercihli ticaret politikasını Topluluğun tercihli ticaret düzenlemeleriyle uyumlu hale getirmek zorundadır. Türkiye, daha şimdiden, İsrail ile ve Orta ve Doğu Avrupalı on ülkenin hemen hepsi ile tercihli ticaret anlaşmaları akdetmiş durumdadır. Halen, Avrupa Birliği'nin Akdeniz bölgesindeki tercihli ortaklarıyla müzakere etmektedir.

### **Değerlendirme**

Türkiye, Topluluk ticaret politikasını tam olarak uygulama yeteneğini kanıtlamıştır. Kendi tercihli ticaret politikasını Topluluk politikasıyla tamamen uyumlu hale getirmesi herhangi bir sorun yaratmamalıdır. Ancak, Türkiye, Gümrük Birliği kararı gereğince, kendilerini Topluluğa bağlayan bir anlaşma yapmamış bulunan ülkeler ile tercihli ticaret anlaşmaları müzakere etmekten kaçınmalıdır.

### **Gümrük**

#### **Şimdiki durum**

Gümrük birliğinin uygulamaya konmasından beri, Türkiye, askıya alma düzenlemeleri ve ekonomik gümrük usülleri haricinde, Topluluk Gümrük Yasası'nda yer alan kurallara esas olarak benzer gümrük kuralları uygulamıştır. Tek İdarî Belge'yi ve Birleşik Nomenklatura'yı kullanmaktadır. Yeni Türk gümrük yasası henüz parlamento tarafından kabul edilmiş değildir. Türkiye, gümrük alanında Dünya Gümrük Örgütü dahil çeşitli uluslararası forumlara katılmaktadır. Gümrük Birliği kararının 60ncı maddesi gereğince, Türk uzmanlar da, icra yetkilerinin kullanılmasında Komisyon'a yardım eden Gümrük Yasası Komitesi'nin toplantılarına katılmaktadır.

Gümrük Birliği kararında serbest bölgeler özel olarak belirtilmese de, bunların Türkiye'deki ve Topluluk'taki işleyiş biçimleri arasında bir farklılık vardır. Bu durum özellikle tekstil işleme operasyonları üzerindeki kontroller ile ilgili olarak, bazı sorunlar yaratabilir.

### **Değerlendirme**

Türkiye, gümrük alanında Topluluk mevzuatıyla uyumlu mevzuat uygulamak için ciddi çabalar sarf etmiştir. Ancak, bilgisayarlaşma başta olmak üzere, gümrük idaresini modernleştirmeye aktif biçimde devam etmelidir.

## Sonuç

Gümrük birliğinin yürürlüğe girmesinden üç yıl kadar sonra, Türkiye, Gümrük Birliği kararının gerekli kıldığı mevzuatın çoğunu uygulama yeteneğini göstermiştir. Türk idaresinin ve parlamentosunun dikkate değer gayretleri sayesinde, Türkiye, gümrük Birliği kararından doğan vecibelerinin çoğunu öngörülen süre içinde yerine getirmeyi başarmıştır. Süreye uyulmamış olan sektörlerde ise, Türkiye aynı siyâsî iradeyi ispat etmelidir.

### 3.2 Topluluk müktesebatının Avrupa stratejisi kapsamına giren unsurları

Avrupa stratejisi, Topluluk müktesebatının bazı sektörlerinde işlevsel teklifler ortaya koymaktadır. Bu strateji, Komisyon'u, onu uygulamaya ve onun etkin biçimde uygulanması için teklifler sunmaya davet etmiş olan Cardiff AB Konseyi tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

#### İç pazar

##### Sermayenin serbest dolaşımı

#### Şimdiki durum

Taraflar arasındaki sermaye hareketleri konusunda, Ankara Anlaşması'nın 50, 51 ve 52 sayılı maddelerinde ve Katma Protokol'de muhtelif vecibeler öngörülmekteydi. Ortaklık çerçevesinde bu kuralların özel olarak izlenmesi söz konusu olmamış ise de, Türkiye, sermaye hareketleri alanında kademeli olarak nisbeten liberal düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Fakat bunlar, Topluluğun düzenlemeleri ölçüsünde liberal olmamıştır. Bazı işlemler üzerinde (özellikle, bazı türlerde doğrudan yabancı yatırımlar, yerleşik olmayan kişilerin gayri menkul yatırımları, bazı menkul kıymetlerin sermaye piyasalarına kabul edilmesi, vs. üzerinde) kısıtlamalar hâlâ devam etmektedir. Topluluk ve Türkiye arasında sermayenin serbest dolaşımını sağlamak için bu kısıtlamaların kaldırılması gerekecektir.

Şu aşamada, AT Antlaşması'nın 73b ve müteakip maddelerinde belirtilen müktesebatı Türkiye'nin uygulama yeteneği konusunda herhangi bir sonuç çıkarmak için çok erkendir.

#### Strateji teklifleri

Yayınlandığı tebliğde, Komisyon, Topluluk ve Türkiye arasında sermaye hareketlerinin daha fazla serbestleştirilmesi konusunda bir diyalog mekanizması kurulmasını teklif ediyordu. Türkiye şimdi bu teklifi kabul etmiştir ve dolayısıyla teknik çalışma bir an önce başlamalıdır. Türk mevzuatının bu alanda müktesebat ile uyumlu hale getirilmesi genel makroekonomik çerçeveye de bağlı bir konu olduğu için, Avrupa stratejisinde makroekonomik diyalogun yeniden başlatılması da teklif ediliyordu.

##### Hizmetlerin serbest dolaşımı

#### Şimdiki durum

Hizmetlerin serbest dolaşımı konusundaki Topluluk mevzuatının önemli bir kısmı, malî hizmetler ile ilgilidir. Telekomünikasyon ve bir ölçüde enerji ve ulaştırma gibi geleneksel olarak tekellerin ağır bastığı sektörlerde ulusal piyasaların açılmasına ilişkin konular da bu çerçeveye girer.

Türk **bankacılık sektörü**, evrensel bankacılık modelini izlemektedir. Bankacılığa ilişkin yasal çerçevenin Topluluk standartlarına uygun hale getirilmesi için önemli çabalar sarf edilmiştir. Ödeme gücü oranları, yıllık ve güçlendirilmiş hesaplar, sermaye yeterliliği, konsolide denetim ve kara para aklama konularında mevcut olan hükümler, bu alandaki Topluluk ölçülerine uygundur. Başka bazı hükümlerin ise daha fazla uyumlaştırılması gereklidir (1nci ve 2nci koordinasyon yönergeleri, büyük riskler, mevduat garantisi). Yakın gelecekte temel yasal çerçevenin kurulacağı varsayılabilir.

**Ödeme sistemleri** hakkında Türk yasal çerçevesi, sınır ötesi kredi transferleri üzerine ve ödeme ve menkul kıymet hesap kapatma sistemlerinde vade tarihleri üzerine Topluluk yönergelerinin hükümlerini yansıtan özel hükümler içermez. Ancak, Türkiye Merkez Bankası'na ait ve onun yönettiği bir gerçek zamanlı brüt hesap kapatma sistemi (Real Time Gross Settlement System) 1992'den beri mevcuttur. Mevcut RTGS sistemi, gelişme

düzei, elektronik ödemelerdeki gelişmeler dikkate alındığında, Türkiye'deki ödeme sisteminin hayli gelişkin olduğu söylenebilir.

**Sigorta** sektöründe, Topluluk mevzuatının temel ilkelerinden pek çoğu Türk mevzuatında bulunmaktadır. Bir denetim makamı kurulmuştur. Bu sektörde faaliyet gösterilmesi için izin alınması gereklidir. Yönetim ve hissedarların düzgün bir biçimde test edilmesine dair hükümler, Topluluk'taki kurallara paraleldir. Ancak, Avrupa mevzuatı ile tam bir uyum sağlamak için daha fazla yakınlaşma gereklidir.

**Menkul kıymet piyasaları** ile ilgili Türk yasal çerçevesinin Topluluk standartları ile uyumlulaştırılması süreci, daha 1981 yılında, Sermaye Piyasası Kanunu'nun kabul edilmesiyle başladı. Düzenlenen menkul kıymet piyasalarının Türkiye'de nisbeten genç olması nedeniyle (tek hisse senedi borsası olan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası 1985 yılında faaliyete geçti), Türkiye'de menkul kıymetler piyasası mevzuatı, en baştan itibaren, ilgili Topluluk hükümlerinden ilham almıştır. Sermaye Piyasası Kanunu, Türkiye'nin menkul kıymet piyasalarını düzenlemek ve izlemek ile görevli bağımsız bir kurum olan Sermaye Piyasaları Kurulu'nun teşkil edilmesini de öngörmüştür.

Halka arz, devredilebilir menkul kıymetlerin izahnameleri, iç ticaret, büyük hisse edinim ve satışları, ortak yatırım programları ve yatırım fonları konularında Topluluk yönergelerinde öngörülen temel ilkeler, Türk menkul kıymet piyasaları mevzuatında şimdiden mevcuttur.

Ancak, Türkiye'nin Topluluk standartlarıyla tam uyum içinde olması için bir miktar ince ayar yapılmasına ihtiyaç vardır. Büyük hisse edinim ve satışları ile ortak yatırım programları (UCITS) üzerine yönergeler ve henüz Türk mevzuatına tam olarak aktarılmamış olan yatırım hizmetleri üzerine yönerge ile ilgili olarak durum böyledir. Bu alandaki uyum eksikliğine bir örnek, Türk bankalarının, menkul kıymet işlerini ancak uzmanlaşmış yan kuruluşlar vasıtasıyla yapabilmeleridir. Oysa, yatırım hizmetleri yönergesi, hem banka dışı hem de banka yatırım hizmetleri için geçerlidir. Yani, bankalar, düzenlenen piyasalara doğrudan erişim imkanına sahip olmalıydılar. Son bir konu, yatırımcıların korunmasıyla ilgilidir. Türk mevzuatında, yatırımcı tazmin programları üzerine yönergeye uygun olarak yatırımcı garanti programları için hükümler olmalıdır.

Malî hizmetler alanında Türk mevzuatı, Topluluk müktesebatına büyük ölçüde uygundur. Bununla beraber, bu alandaki yönergelere tam bir uyum sağlamak için daha fazla yakınlaşma gereği vardır, fakat gelişme için iyi bir temel atılmıştır.

### **Strateji teklifleri**

Hizmet sağlama özgürlüğü ve yerleşme özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, Ankara Anlaşması'nda (13ncü ve 14ncü maddeler) öngörülen önemli bir hedeftir. 1973 tarihli Katma Protokol, bir statüko maddesi (Madde 41(1)) getirmiş ve bu amaca ulaşılması için takvim ve kuralların belirlenmesiyle Ortaklık Konseyi'ni görevlendirmiştir. Bu yönde herhangi bir girişimde bulunulmamıştır.

Dolayısıyla, Komisyon, Avrupa stratejisinde, GATS Madde 5'e uygun olarak hizmetlerin serbestleştirilmesi konusunda bir tercihlî anlaşma akd edilmesi üzerinde Türkiye ile müzakereler başlatılmasını teklif etmiştir. Türkiye bu teklifi kabul etmiş ve Nisan ayında ilk temaslar başlamıştır.

### **Kamu alımları**

#### **Şimdiki durum**

Topluluk ve Türkiye arasında devlet satın alma piyasalarının karşılıklı olarak açılması amacıyla müzakereler başlatılması Gümrük Birliği kararında öngörülmekteydi. Bugüne kadar, bu alanda herhangi bir girişim olmamıştır. Gümrük Birliği kararının ekinde yer alan bir deklarasyona dahil edilmiş bir taahhüt gereğince, Türkiye, Kamu Alımları Hakkında DTÖ Anlaşması'na katılmak için müzakerelere başlamak ile yükümlüdür, fakat bu müzakerelere henüz başlamış değildir. Türk mevzuatının bu sektörde Topluluk hukukuna ne ölçüde yaklaştığını tesbit edebilmek için elimizde yeterli bilgi yoktur.

### **Strateji teklifleri**

Bu şartlar altında, komisyon, Kamu Alımları hakkında bir Anlaşma'ya varmak üzere keşif mahiyetinde görüşmeler başlatılması teklifini Avrupa stratejisinde ortaya koydu. Halen taraflar, kendi aralarında iki taraflı bir

anlaşmanın, Kamu Alımları Hakkında DTÖ Anlaşması'na Türkiye'nin katılmasının ve Türk mevzuatını Topluluk hukukuyla uyumlu hale getirmenin faydaları üzerinde düşünmektedirler.

## **Sanayi ve KOBİ politikası**

### **Şimdiki durum**

Gümrük birliğinin yürürlüğe girmesiyle Türkiye'nin sanayi politikası dönüşüm geçirmiştir. Sanayi malları ithalatının çoğunda ortak dış tarifinin kabul edilmesi ve Topluluk malları üzerindeki tarifelerin kaldırılmasıyla Türk piyasası rekabete açılmıştır. 1994 yılında, bir özelleştirme programı oluşturulmuştur. 1997'den bu yana, özelleştirme ivme kazanmıştır. Şimdiye kadar, en önemli özelleştirmeler bankacılık ve petrol sektörlerinde olmuştur. Havayolu taşımacılığı ve temel telekomünikasyon gibi alanlarda devlete ait büyük şirketlerin özelleştirilmesine başlanmıştır. Çelik sektörü gibi bazı sektörlerin de kapsamlı bir yeniden yapılanmaya tabi tutulması gereklidir. İhale kurallarının titiz biçimde uygulanmasını sağlamaya da dikkat gösterilmelidir.

Gümrük birliğinin tam olarak uygulanmasından gelecek olan pozitif bir etki, 2001 yılına kadar, Türk teknik mevzuatının Topluluk müktesebatıyla uyumlu hale getirilmesidir. Bu durum, Türkiye şirketlerini, kalite yönetimi alanında daha aktif olmaya yöneltecektir.

Daha genel olarak, Türkiye, Antlaşma'nın 130ncu maddesinde (sanayi) gösterilen şekilde açık ve rekabetçi piyasalara yönelik politikalar izlediğini göstermelidir.

Türkiye'de küçük ve orta boy işletmeler, imalat sektörünün % 95'ini oluşturmakta ve bu sektördeki istihdamın % 61'ini, toplam istihdamın ise % 50'sini sağlamaktadır. KOBİ'lerin yaşadığı sorunlar, esas olarak, belirli sektörlerde ve bölgelerde modası geçmiş üretim yöntemleri kullanılmasına bağlıdır. KOBİ'ler, aynı zamanda, teknoloji ve vasıflı işçilere, kredi imkanlarına erişim ve yabancı piyasalar konusunda bilgi yetersizliği bakımından da sorunlar yaşamaktadır.

Business Cooperation Centre (İş Koordinasyon Merkezi-BCC), Business Cooperation Network (İşletmeler Arası İşbirliği Şebekesi) (BC-Net) ve Euro-Info Correspondence Centre (Avrupa Bilgi İletişim Merkezi) şebekeleri, Türkiye'de faaliyet göstermektedir. Türkiyeli KOBİ'ler de, Europarteneriat, Medparteneriat ve Medenterprise gibi girişimlere katılmaktadır.

### **Strateji teklifleri**

Avrupa stratejisinde teklif edildiği üzere, endüstriyel işbirliği, endüstriyel standartlaşma ve uygunluk değerlendirmesi alanlarında Topluluk ve Türkiye arasında işbirliği, özellikle KOBİ'lerin yararına, Türkiye'nin endüstriyel rekabet yeteneğinin güçlenmesine katkıda bulunacaktır. Türkiye, KOBİ'ler için üçüncü çok-yıllı programa katılmak için başvurabilir.

## **Tarım**

### **Şimdiki durum**

Türkiye'nin toplam 50 milyon hektarlık tarım arazisinin (bitki üretimi ve canlı hayvan) yarısından fazlası, kullanılabilir tarımsal arazi olarak tasnif edilir. Kullanılabilir arazinin 4,5 milyon hektarı sulanmaktadır (1997 rakamları); 2015 yılında bitmesi öngörülen GAP sulama programı (güneydoğu Anadolu projesi) sonucunda, sulanan arazi artacaktır (yaklaşık 1,7 milyon hektarlık bir artış). Tarım sektörünün GSMH içindeki payı % 14 olup (1996), aktif nüfusun % 42'si bu sektörde istihdam edilmektedir.

4,5 milyon tarımsal işletmenin bulunduğu Türkiye'de arazi mülkiyetinin yapısı dağınıktır. 1995 yılında tarımsal üretimin toplam değeri, AB üretiminin % 11 kadarına karşılık geliyordu. Tüm tarımsal üretimin dörtte üçü bitkisel üretimden, geriye kalan dörtte biri ise hayvancılıktan gelir. Türkiye'nin başlıca tarımsal ürünü tahıllar olup, onların ardından meyve, sebze, pamuk ve tütün gelmektedir.

Türkiye dünyanın önde gelen kabuklu meyve (özellikle fındık) üreticisi ve ihracatçısıdır. Kurutulmuş meyveler (incir ve üzüm), yaş meyve ve sebzeler de önemli ihraç mallarıdır.

Avrupa Topluluğu, Türkiye'nin başlıca tarımsal ürünler piyasasıdır. Topluluk ile tarımsal ürün ticaretinde bilanço Türkiye'nin lehinedir: Türkiye'nin toplam ihracatı 1,5 milyar ECU'den fazladır. Türkiye'ye Topluluk ihracatı ise toplam 500 milyon ECU tutarındadır (1995-1997 ortalaması). Topluluğa ihraç edilen başlıca ürünler, (toplam tarımsal ihracatın değerinin % 23'ünü oluşturan) fındık, kurutulmuş meyve, tütün ve turunçgillerdir. Türkiye'nin Topluluk'tan ithal ettiği başlıca tarımsal ürünler ise, şeker, canlı hayvan, hazır gıdalar, buğday ve yağdır.

Tarımsal gıda sektörü halen özelleştirme sürecindedir. Çok sayıda özel sanayi vardır ve süt ürünleri ve hayvan yemi sanayileri ile bazı mezbahalar özelleştirilmiştir. Tütün, şeker, çay, tahıllar ve buğday gibi bazı kilit sektörlerde devlet önemli rol oynamaya devam etmektedir.

Türkiye'nin tarım politikası son derece müdahaleci bir niteliktedir ve müdahale fiyatları, sübvansiyonlu girdiler, yatırım kredisi, özel ödemeler, üretim primleri ve yüksek düzeylerde devlet yardımı şeklinde kütleli yurt içi desteğe dayanır. Şimdiye kadar, devlet müdahalesini azaltmaya yönelik girişimler başarısız olmuştur.

Halen, fiyatları desteklemek için müdahale alımlarına tekrar büyük ölçüde başvurulmakta olduğu görülmektedir. Çok belirgin biçimde arttırılmış olan müdahale fiyatları, bütçe harcamalarında ve tüketicinin ödediği gıda fiyatlarında büyük bir artış olarak yansımaktadır. Sermaye malları, sulama teçhizatı, gübre, tohum, böcek öldürücü ilaçlar ve yem dahil bitkisel üretim ve hayvancılık girdileri için sağlanan sübvansiyonlar, 1994'ten 1997'ye on kat artış göstermiştir. Soğan, domates, patates, elma ve turunçgiller ihracatına devlet desteği verilmektedir. Türkiye, ihracat iadelerinin sayısını ve değerini azaltmak için DTÖ bünyesinde taahhütlerde bulunmuştur.

Yüksek düzeyde bir tarife koruması vardır (ancak vergi oranları, DTÖ içinde zorunlu olan oranların altındadır). Türkiye ve Topluluk bazı ürünlerde karşılıklı tavizler vermektedir (bkz. yukarda).

Son zamanlardaki gayretlere rağmen, kalite ve sağlık denetimleri yetersiz olmaya devam etmektedir. Denetimlerin düzeyi iyi değildir ve çok az sayıda laboratuvar vardır.

### **Strateji teklifleri**

Hem Ankara Anlaşması'nda, hem de Gümrük Birliği kararında, Topluluk ve Türkiye tarımsal ürünlerin serbest dolaşımını sağlamayı taahhüt etmiştir. Bunun için, Türkiye'nin kendi tarımsal politikasını OTP ile uyumlu hale getirmesi gerekmiştir. Bu yönde pek az ilerleme işareti vardır.

Türkiye için Avrupa stratejisinin bir parçası olarak, Komisyon, Türkiye'ye kendi tarım politikasını Ortak Tarım Politikası ( OTP ) ile uyumlaştırma yardımı etmek amacıyla, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ( ODAÜ ) için izlenen yaklaşıma paralel bir program teklif etmiştir. Bu programın Aralık ayında başlaması öngörülmektedir.

### **Telekomünikasyon ve bilgi toplumu**

#### **Şimdiki durum**

Son bir kaç yılda, Türkiye'de telekomünikasyon sektörü, özellikle mobil telefon hizmetleri alanında önemli hamleler yapmıştır. Sabit telefonlar ve ileri iletişim şebekeleri alanındaki ilerleme ise daha yavaş görünmektedir. Bu yavaşlık, kısmen, Türk Telekom'un tekeline son verilmesiyle ilgili hukuki belirsizliğin bir yansımasıdır. Başlangıçta, söz konusu tekelin 31 Aralık 2005 tarihinde sona erdirilmesi planlanmıştı, fakat hükümetin 1998 yılına ait programında bunun tarihi 2001 yılına çekilmiştir.

Türk Telekom tekelinin hâlâ devam ettiği düşünülürse, Türk mevzuatının Topluluk mevzuatına uyumlu hale getirilmesinde anlamlı bir ilerleme olmamıştır.

Serbestleştirme sürecinin yavaşlığı, Türkiye'de bir bilgi toplumu kurmak için gereken altyapının yaratılmasına da engel olmuştur. Bilgisayarlaşma düzeyi, hâlâ Avrupa Birliği'ndeki düzeyin çok altındadır.

#### **Strateji teklifleri**

Telekom hizmetlerinin başarılı şekilde özelleştirilmesini sağlamak için, Türkiye'nin, nihai olarak sektörün tam anlamıyla serbestleştirilmesini ve gerekli kurumsal çerçevenin oluşturulmasını (bir düzenleyici otorite ve

bağlantılar, lisanslar, vs. konusunda kurallar) öngören mevzuat çıkarması ve uygulaması gerekecektir. Avrupa stratejisi, uygun işbirliği tedbirleri için teklifler içermektedir.

Ancak, önümüzdeki bir kaç hafta içinde teknik görüşmeler yapılması öngörülmüştür ve bunların başarılı olması için, Türkiye, müktesebatın benimsenmesine yönelik planlarını açıklayan bir politika belgesi sunmalıdır. Bilgi toplumunun kurulması ve Trans-Avrupa Şebekeler'in Türkiye'ye teşmil edilmesi için Türkiye'nin stratejisinin geliştirilmesi konusunda da görüşmeler planlanmıştır.

## **Bilimsel ve teknik araştırma**

### **Şimdiki durum**

Türkiye'nin araştırma harcamalarının GSMH içindeki payı % 0,34'tür (1996 rakamları). Bu alandaki politika, beş yılda bir, Başbakan'a bağlı olan Devlet Planlama Teşkilatı tarafından belirlenir. Yedinci beş yıllık planın (1996-2000) öncelikleri bilgi teknolojisi, biyoteknoloji, uzay araştırmaları, malzemeler, endüstriyel ve jenerik teknolojidir. Araştırma faaliyetlerinin çoğu üniversitelerde, kamu kurumlarında yapılmaktadır; özel sektörün araştırma faaliyetleri çok azdır.

Türkiye'de araştırma sektörünün başlıca sorunları, para ve personel yetersizliğinden kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Sanayi de, yurtdışından transfer edilen teknolojilerden pek az yararlanmaktadır.

### **Strateji teklifleri**

Bu alanda Topluluk ile işbirliği uzun bir geçmişe sahiptir; Türkiye, 1975'ten beri Avrupa Bilimsel ve Teknik Araştırma İşbirliği'nin (COST-European Cooperation on Scientific and Technical Research) üyesidir ve 1985'ten beri çeşitli Eureka (Avrupa Araştırma Koordinasyon Kurumu) faaliyetlerine ve Topluluk çerçeve programlarına katılmaktadır. Avrupa stratejisinin teklifi, Türkiye'nin 5nci çerçeve programa tam olarak katılmasına kadar bu program çerçevesinde işbirliğini arttırmaktır.

## **Çevre**

### **Şimdiki durum**

Son onbeş yılda, mevzuatın, koruma önlemlerinin ve kurumsal mekanizmaların benimsenmesinde bir ölçüde ilerleme sağlanmış olsa da, Türkiye'de çevre korumanın düzeyi arzu edilenin hayli uzağındadır. Bu alandaki en kötü sorunlar endüstriyel ve kentsel kirlenme ve kıyıların ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimidir.

Türk mevzuatı, özellikle, standartlar, izleme gerekleri ve ölçüm yöntemleri bakımından, Topluluk mevzuatından çok farklıdır. Endüstriyel kirlenme, tehlikeli maddeler, genetik olarak değiştirilmiş organizmalar, nükleer güvenlik ve çevre hakkında bilgiye erişim alanlarında eksiklikler özellikle belirgindir. Bununla beraber, atıklar, havanın ve suyun korunması, doğa koruma ve çevresel etki değerlendirmeleri ile ilgili olarak müktesebatın kabul edilmesi yönünde çabalar sarf edilmiştir. Mayıs ayında kabul edilen Ulusal Çevre Eylem Planı, bir dizi önemli öncelikler koymakta fakat Topluluk müktesebatının benimsenmesine pek fazla yer vermemektedir. Her durumda, müktesebatın tamamen benimsenmesi hâlâ sadece uzun vadeli bir konudur ve büyük ölçekli yatırımları gerekli kılacaktır. Bununla ilgili ayrıntılı tahminler ise henüz mevcut değildir.

Mevzuatın uygulanması arzu edilenin hayli uzağındadır. Örgütlenme, donanım ve vasıflı personel bakımından ulusal ve yerel yapıların kapsamlı modernleşmeye ihtiyacı vardır ve farklı kurumlar arasındaki sorumluluklar daha belirgin bir şekilde dağıtılmalıdır.

### **Strateji teklifleri**

Avrupa stratejisinde Komisyon, Türkiye'de çevrenin korunmasını Avrupa Birliğinde var olan düzeye yaklaştırmak üzere tasarlanmış bir takım işbirliği tedbirleri öne sürmektedir. Yasaların yakınlaştırılması üzerinde de durulmaktadır. Ancak, idarî ve malî işbirliği tedbirlerinin olabildiğince etkili olmalarını sağlamak için, Türkiye'nin, müktesebatın benimsenmesiyle ilgili bir ulusal plan hazırlaması kararlaştırılmıştır.

## **Ulaştırma**



## **Şimdiki durum**

Türkiye, ulaştırma sektöründe Avrupa Birliği'nin düzenleyici sistemine aşamalı olarak uyum sağlamayı öngören bir politika izliyor olsa da, özellikle deniz taşımacılığı alanında müktesebatı uygulamanın çok uzağındadır. Altyapıların durumu ise hayli tatmin edicidir.

Bir Pan-Avrupa Ulaştırma Şebekesi oluşturulması çerçevesinde, Türkiye, iki Pan-Avrupa Ulaştırma Koridoru üzerinde ve Pan-Avrupa Ulaştırma Alanları'nın ikisinde (Karadeniz alanı ve Akdeniz Alanı) yer almaktadır. Bu Koridorlar ve Alanlar üzerindeki çalışmalar kısa bir süre önce başlamıştır veya yakında başlayacaktır.

Havacılık alanında, bölgedeki diğer ülkeler ile aynı şekilde, Komisyon, muhtemel bir hava taşımacılığı anlaşması konusunda gelecekteki müzakerelere bir hazırlık olarak Türkiye ile hava taşımacılığı konusunda keşif niteliğinde görüşmeler teklif etmiştir. Ancak, bugüne kadar söz konusu görüşmeler başlatılmış değildir.

Türkiye'nin karayolu şebekesi hayli gelişkindir ve komşu ülkelerin çoğuyla, özellikle batı komşularıyla bağlantılar nisbeten iyi durumdadır. Demiryolu şebekesi de iyileştirilmektedir. Deniz taşımacılığında, başlıca sorunlar, Kıbrıs limanlarından gelen gemilere Türk limanlarında uygulanan muamele ve denizcilik emniyeti ile ilgilidir. Denizcilik emniyeti alanında durum bazı endişelere yol açmaktadır. Örneğin, 1995-1997 arasında Liman Devlet Kontrolü Hakkında Paris Mutabakat Muhtırası (MOU) taraf ülkelerine gelen her 100 Türk gemisinden 48 tanesi alıkonulmuştur. Türkiye bazı uluslararası sözleşmeleri (MARPOL ve SOLAS ve bunları tadil eden protokollere katılma planları gibi) onaylamış olmakla beraber, ilgili diğer uluslararası sözleşmeler açısından durumun daha fazla açıklığa kavuşturulması gereklidir.

## **Strateji teklifleri**

Komisyon'un Türkiye için Avrupa Stratejisi; Pan-Avrupa Şebekeler kurulmasına katılım, deniz taşımacılığında işbirliği, bir havacılık anlaşmasının müzakere edilmesi ve uydu navigasyon ve pozisyonlama üzerinde işbirliği dahil, bu sektörde gelecekte işbirliği için bir dizi kılavuz ilkeler ortaya koymaktadır. Sektörel görüşmelerde ele alınacak ilk konular, deniz taşımacılığında emniyetle ilgili olacaktır.

## **Enerji**

### **Şimdiki durum**

1995 yılında, birincil enerji kaynaklarına yönelik toplam talep 63 Mtoe'dır. Bunun % 42'si, yurt içi enerji üretimiyle karşılanmıştır. Başlıca yerli kaynak linyittir. Darboğazları aşmak ve enerji kaynaklarını daha fazla çeşitlendirmek için nükleer santraller inşa edilmesi düşünülmektedir.

Mevcut enerji verimliliği tedbirleri arasında, sanayi tesislerinde enerji denetimleri yapılması da vardır. Müktesebat ile uyum sağlamak için ilave tedbirler alınması gereklidir.

Türkiye, Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA) üyesidir ve Enerji Şartı Antlaşması'nı (ECT) imzalamıştır. Türkiye yaklaşık olarak 90 gün yetecek petrol ithalatı tutmaktadır. Bu süre, Topluluk kurallarıyla hemen hemen uyumludur.

Halen, enerji sektörü esas olarak devlet şirketlerinden oluşmaktadır. Türk hükümeti; kömür, petrol, elektrik ve gaz gibi farklı alt-sektörlerin özelleştirilmesini öngören, enerji sektörüne yönelik bir özelleştirme programı geliştirmiştir.

Enerji tüketiminde beklenen büyük artışı karşılamak için, Türkiye, enerji sektörünü dışa açmalı ve böylece yabancı yatırım çekmelidir. Dış finansman usulü olarak yap-işlet-devret (YİD) düzenlemeleri planlanmıştır. YİD ihaleleri, Türk piyasasına daha fazla rekabet getirecektir.

Bu reform programı, özelleştirme hedefleriyle uyumlu bir çerçevenin yaratılmasına ve rekabetin getirilmesine büyük bir öncelik atfetmektedir. Bunun yanında, Topluluk enerji iç pazarıyla uyum sağlamak için gayretlere hâlâ ihtiyaç olacaktır. Enerji verimliliği ve yenilenebilir enerjilerin geliştirilmesi gibi diğer politika unsurları da öncelikli statüden yararlanmalıdır.

Ülkenin büyüyen enerji ihtiyaçlarını karşılamak için, Türk yetkililer, Akkuyu'da bir nükleer enerji santrali inşa edilmesi için bazı planları onaylamıştır. Seçilen yerin çok uzağında olmayan bir deprem bölgesinin varlığının muhtemel etkilerini değerlendirmek gerekecektir.

### **Strateji teklifleri**

Avrupa stratejisi, bu sektörde yasaların yakınlaştırılmasına yüksek öncelik vermektedir. Bu hedefe ulaşmak için özel düzenlemeler henüz oluşturulmuş değildir. Burada ilk adım, bu sektördeki var olan mevzuatın ayrıntılı bir envanterini çıkarmaktır.

### **Tüketicinin korunması**

#### **Şimdiki durum**

1995 yılında tüketicinin korunmasına ilişkin çerçeve mevzuatın kabul edilmesi, AB hukukuna uyum sağlama yönünde önemli bir adım olmuştur. Ancak, yanıltıcı reklamlar, karşılaştırmalı reklamlar, tüketici kredisi, kapıda satışlar ve fiyat gösterme konularında yönergeler kısmen uygulanmaktadır. Genel ürün güvenliği, tehlikeli taklitler, uzaktan satışlar ve devre mülkiyet konularındaki yönergeleri doğrudan doğruya uygulayan mevzuat henüz yoktur.

İlave uyumlulaşmanın özel sorunlar yaratması beklenmemektedir.

### **Strateji teklifleri**

Avrupa stratejisi, Türkiye'de tüketicilerin korunmasını iyileştirmek ve mevzuatın uyumlulaşma düzeyini arttırmak için üç eylem alanı teklif etmektedir: sanayi ürünleri ve gıda maddeleri için erken uyarı sistemleri kurulmasına destek, yasaların yakınlaştırılması için kapsamlı bir plan, ve tüketici örgütlerine destek.

### **Adalet ve içişleri**

#### **Şimdiki durum**

6 Mart ve 30 Ekim 1995 tarihli AT-Türkiye Ortaklık Konseyi kararları, adalet ve içişleri kapsamına giren bazı konularda AB ve Türkiye arasında işbirliği öngörmektedir. Özellikle, ilgili Konsey Komitesi'nin düzenli olarak toplanmasını, bakan düzeyinde düzenli toplantılar yapılmasını ve Komisyon ile ortaklık içinde, Konsey Başkanlığı ve Genel Sekreterliği ile toplantılar düzenlenmesini öngörmektedirler.

Bu yıl, 26 Ocak tarihinde, Irak'tan ve bölgedeki diğer ülkelerden yasadışı göçlerdeki artışla başa çıkmaya yönelik bir planın Konsey'ce kabul edilmesi 1995'te öngörülen işbirliğini hayata geçirmeyi mümkün kılınca kadar, siyasî mülhazalar bu düzenlemelerin sürüncemede kalmasına neden olmuştur.

#### *Göç/sınır kontrolleri*

Türkiye, esas olarak Asya'dan ve Kuzey Irak'tan gelen çok sayıda illegal göçmen için bir transit ülke olduğundan, anayasal gerekçeler öne sürerek, yeniden kabul anlaşmaları yapmayı reddetmesi ciddi bir sorundur. Bununla beraber, Türkiye, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) standartlarına uygun yeni bir pasaportu uygulamaya koymuş ve pasaportların optik taramasını başlatmıştır. Bu düzenlemeler, göçün kontrol edilmesinde yararlı olabilir.

#### *İltica hakkı*

Türkiye, 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne koyduğu coğrafi bir çekinceyi korumaktadır. Buna göre, sadece Avrupa ülkelerinden gelen kişilere sığınmacı statüsü vermektedir. Bu çekince, iltica mekanizmasını büyük ölçüde etkisiz kılmaktadır. Avrupa Birliği'nde geçerli olan kurallara Türkiye'nin uyumu için, bu çekincenin kaldırılması şarttır. Ayrıca, iltica başvurularının incelenmesi usulünde (başvuruların sunulması için şimdiki azamî süre çok kısadır) ve iltica isteyen kişilere yapılan muamelede köklü bir iyileşme sağlamak gerekecektir.

#### *Polis*

25 Haziran tarihinde Türkiye ve ilgili Konsey komitesi arasında yapılan bir toplantıda, Türkiye, Falcone Programı (örgütlü suçlara karşı mücadele) çerçevesindeki projelere katılım yoluyla malî işbirliğinin genişletilmesini ve Europol ile bağlantılar kurulmasını teklif etmiştir.

#### *Narkotik*

Türkiye, Şubat 1996'da, Narkotik İlaçlar ve Psikotropik Maddeler Alanında Yasadışı Ticarete Karşı 1998 BM Sözleşmesi'ni onaylamıştır. Bu ürünlerin ithalatında sert denetim önlemleri uygulamaya kararlı görünmektedir. Üretici bir ülke olmamakla beraber, stratejik konumu Türkiye'yi, önemli bir transit ülkesi yapmaktadır: Güney-Batı Asya'dan gelen eroinin Avrupa'ya ulaştığı "Balkan Yolu"nun başladığı yerdir. Avrupa Komisyonu, Türkiye'deki uyuşturucuyla mücadele projeleri için malî destek sağlamaktadır.

#### *Adli işbirliği*

Medenî hukuk alanında, Türkiye, Çocukların Velayetiyle İlgili Kararların Tanınması, Uygulanması ve İhyası Hakkında Avrupa Sözleşmesi'ni henüz onaylamamıştır. Uluslararası Özel Hukuk üzerine Lahey Konferansı tarafından düzenlenmiş belgeler arasında yer alan, Uluslararası Çocuk Kaçırmanın Medenî Hukukla İlgili Veçheleri üzerine 25 Ekim 1980 tarihli Sözleşme, Medenî ve Ticarî Konularda Yurt Dışında Delil Toplanması üzerine 18 Mart 1970 tarihli Sözleşme ve Adalete Uluslararası Erişim üzerine 25 Ekim 1980 tarihli Sözleşme de Türkiye tarafından henüz onaylanmamıştır.

Ceza hukuku alanında, Türkiye, iki önemli Avrupa Konseyi belgesine henüz katılmamıştır: Yasadışı Kazançların Aklanması, Aranması, Yakalanması ve el konması üzerine Avrupa Sözleşmesi ve (Narkotik İlaçlar ve Psikotropik Maddeler Alanında Yasadışı Ticarete Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 17nci maddesini uygulamaya aktaran) Deniz Yoluyla Yasadışı Ticaret üzerine Anlaşma. Suçluların İadesi üzerine Avrupa Sözleşmesi'ne 15 Ekim 1975 tarihli birinci ek protokol ve Mahkum Edilmiş Kişilerin Transferi üzerine Sözleşme'ye ek 18 Aralık 1997 tarihli protokol de Türkiye tarafından imzalanmamıştır.

#### **Strateji teklifleri**

Avrupa stratejisi, 1995 tarihli iki Ortaklık Konseyi kararını uygulama ve adalet ve içişleri alanında tedbirleri finanse etme gereğini vurguluyordu.

Bu yönde ilk adım, ilgili Konsey komitesi ve Türk yetkililer arasında 25 Haziran'da Brüksel'de gerçekleşmiş olan toplantıdır. Bu toplantıda, çeşitli adalet ve içişleri konuları ele alındı ve işbirliği yapılabilecek hususlar araştırıldı. Komisyon, göç konusunda Türkiye ile aktif işbirliği ihtiyacının altını çizmektedir.

#### **Sonuç**

İç pazar (özellikle kamu alımları), tarım, ulaştırma ve çevre konuları başta olmak üzere yapılacak daha pek çok şey olmakla beraber, Türkiye, Avrupa stratejisinde belirlenen alanların çoğunda Topluluk yasalarına uyumlulaşma sürecini başlatmış durumdadır. Diğer yandan, hizmetlerin serbest dolaşımıyla ilgili müktesebatın uygulanmasında orta vadede özel sorunlar çıkmaması gereklidir. Malî hizmetler alanında uyumlulaşma hayli ilerlemiştir.

#### **3.3 Topluluk müktesebatının diğer unsurları**

Bu başlık altında, ne Gümrük Birliği'nin ne de Avrupa stratejisi tekliflerinin kapsamına girmeyen fakat yasaların geniş ölçüde yakınlaştırılması çerçevesinde önem taşıyan sektörleri ele alınmaktadır. Bunlardan bazıları, zaman içinde, Avrupa Stratejisi çerçevesine dahil edilebilir.

#### **İç pazar**

Birliğin iç pazarı, Antlaşma'nın 7a maddesinde, malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımının sağlandığı, iç sınırları olmayan bir saha olarak tarif edilmektedir. Bütünleşme sürecinin merkezinde olan bu iç pazar, rekabetin ve ekonomik ve sosyal kaynaşmanın tam bir rol oynaması gereken bir açık piyasa ekonomisine dayanmaktadır.

Bu dört serbestliğin etkin uygulanması ve icrası, sadece, ayrımcılık yapmama veya ulusal mevzuatın karşılıklı tanınması gibi önemli ilkelere uyulmasını değil, aynı zamanda, güvenlik, çevrenin veya tüketicinin korunması ve etkili düzeltme yolları için tasarlanmış olanlar gibi ortak kuralların etkin biçimde uygulanmasını da gerektirir. Aynı ilkeler, ekonomilerin genel işleyiş çerçevesinin biçimlenmesinde önemli olan, kamu alımları, fikrî mülkiyet ve veri koruma alanlarında olduğu gibi, bazı ortak kurallar için de geçerlidir.

Bazı iç pazar mevzuatı – şirketler hukuku, veri koruma ve kişilerin serbest dolaşımı – halen ne Gümrük Birliği kararının, ne de Avrupa Stratejisi tekliflerinin kapsamına girmemektedir.

**Şirketler hukuku** ile ilgili olarak, belirli bir uyumlulaşma düzeyine şimdiden erişilmiştir. Bu alandaki Türk mevzuatının ana hükümleri ve ilkeleri, ilgili Topluluk yönergelerine uygundur. Türk kuralları, hissedarlara ve alacaklılara yeterli koruma sağlamaktadır. Asgarî sermaye gerekleri, ticarî kuruluş çeşitleri, kurumsal yapı, tescil gerekleri ve bilgi açıklama gibi diğer hükümler de, Topluluk mevzuatına büyük ölçüde uygundur. Tam uyum sağlanması zor olmayacaktır.

**Veri koruma** ile ilgili olarak, Türkiye bu konuda Avrupa Konseyi'nin çalışmalarını takip etmektedir fakat henüz müktesebat ile uyumlu herhangi bir mevzuat kabul etmiş değildir. Türkiye, veri koruma hakkında 108 sayılı sözleşmeyi onaylamamıştır.

Avrupa diplomalarına ve meslek vasıflarına sahip kişilere Türkiye'de denklik belgeleri veriliyor olmakla beraber, mevcut Türk yasalarına göre, bazı mesleklere giriş Türk vatandaşlarıyla sınırlanmıştır. Halen, bu alanda müktesebat ile uyum sağlamak için Türkiye'de sistematik bir çalışma yürütülmemektedir.

İki taraf, Ortaklık Anlaşması'nda öngörüldüğü gibi, işçiler için dolaşım serbestliğinin nasıl sağlanabileceği konusunda anlaşmaya varmış değildir. Bu konu, ileride çözülmesi gereken önemli bir konudur.

### **Öğrenim, eğitim ve gençlik**

Türkiye'de 12 milyondan fazla ilk ve orta okul öğrencisi ve 500 000 kadar öğretmen vardır. 72 üniversitede toplam 1,3 milyon öğrenci yüksek tahsil yapmaktadır. Ağustos 1997'de çıkarılan bir yasa, zorunlu eğitim süresini beş yıldan sekiz yıla çıkarmış ve böylece ilk öğrenimdeki öğrenci sayısını büyük ölçüde arttırmıştır.

Türkiye, genel eğitim düzeyini Avrupa Birliği standartlarına yükseltmek için gayret etmekle beraber, eğitim sağlanmasında, dersliklerde, öğretim kadrosunda ve genel olarak personel alanında hâlâ eksikler ile karşı karşıyadır.

Konsey'e sunduğu teklifte, Komisyon, Türkiye ile mutabık kalınacak usüllere uygun olarak, Türkiye'nin 2000-2004 yıllarında Sokrates, Leonardo ve Avrupa İçin Gençlik Programlarına katılma imkanını öngörmektedir. Bu katılım, kültürlerin ve zihniyetlerin birbirine yaklaşmasına hizmet edecektir. Bu amaçla, uygun finansmana ek olarak, Türkiye'nin programlara katılan kişilerin serbest dolaşımını sağlaması gerekli olacaktır.

### **Görsel-ışitsel sektör**

Görsel-ışitsel sektör için Türkiye'nin yasal çerçevesi, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ve Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu ile belirlenmiştir. 1993 yılında Anayasa'da yapılan bir değişiklik yoluyla, medyada çoğulculuk sağlanmış ve devlet tekeli kaldırılmıştır. Buna ek olarak, Türkiye, 1994 yılında Sınır Ötesi Yayınlar üzerine Avrupa Konseyi Sözleşmesi'ni onaylamıştır.

Çok sayıda özel radyo ve TV kanalı vardır. Devletin yayın kuruluşu olan TRT'nin bazı kanallarının lisans yoluyla özelleştirilmesi öngörülmektedir. Radyo ve televizyon yayınlarının kontrol edilmesi için 1994 yılında Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) kurulmuştur.

Gümrük Birliği kararına uygun olarak, Türkiye, İracılar, Fonogram Yapımcıları ve Yayıncılık Kuruluşlarının Korunması Hakkında Roma Sözleşmesi'ne (1961) katılmış, kablo ve uydu yoluyla sınır aşan program yayınlarında telif hakkını ve ilgili hakları koruyarak korsan yayınların önlenmesine yönelik mevzuat çıkarmıştır.

Türkiye'de görsel-ışitsel sektörün özelliği, hızlı ve kararlı bir büyümedir. Esas olarak yasal ve kurumsal engeller nedeniyle, halen Türk Telekom tarafından işletilen kablolu TV hizmetleri henüz serbestleştirilmiş değildir. Ancak, artan talebi karşılamak için, gelir ortaklığı yoluyla kablolu TV sisteminin genişletilmesi planlanmaktadır.

Bununla birlikte, halen mevcut olan bilgiler temelinde, (özellikle, 97/36/EC sayılı yönergeyle değişik 89/552/EEC sayılı “sınır ötesi televizyon” yönergesi açısından) bu alanda Türkiye tarafından sağlanmış uyum derecesini saptamak zordur. Türk makamlarıyla ilave temaslar gerekli olacaktır.

### **Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB)**

EPB'nin üçüncü aşaması başladığında yeni üye devletler dahil tüm üye devletler, Ekonomik ve Parasal Birliğe katılacak fakat en baştan itibaren euro'yu kabul etmeleri gerekmeyecektir. Üye devletlerin ekonomik politikaları bir ortak ilgi konusu olacak ve üye devletler ekonomik politikaların koordinasyonuna katılacaklardır. İstikrar ve büyüme paktına uymaları, kamu sektörü açığının merkez bankası yoluyla finanse edilmesi ve kamu otoritelerinin malî kurumlara imtiyazlı erişimini terk etmeleri ve sermaye hareketlerini tam olarak serbest kılmaları gerekecektir. Katılım demek, Avrupa Birliği ile daha sıkı para ve döviz kuru işbirliği demektir. Euro bölgesine katılmayan üye devletler, bağımsız bir para politikası izleyebilecek ve sınırlı bir ölçüde Avrupa Merkez Bankaları Sistemi'ne (AMBS) katılabileceklerdir. Bu devletlerin merkez bankalarının bağımsız olmaları ve fiyat istikrarını hedeflemeleri gerekecektir.

AB üyeliği EPB hedefinin kabulü anlamına geldiğine göre, birleşme kriterlerinin, katılımı müteakip derhal olmasa da, tüm adaylar tarafından yerine getirilmesi gereklidir. Bu kriterler, istikrara yönelik makro-ekonomik politikalar için kilit referans noktaları olmaya devam etmektedir ve yeni üye devletlerce, zamanı geldiğinde, kalıcı biçimde yerine getirilmelidir.

Türkiye Merkez Bankası (TCMB), hükümetten bağımsız değildir. TCMB kanunu çerçevesinde, parasal konularda politik kararların çoğu hükümet tarafından veya hükümetle birlikte alınır.

Türkiye, hükümetin Merkez Bankası'nca finanse edilmesine dair antlaşma ile de uyum sağlamamıştır. Bu finansman kaynağını engelleyen herhangi bir anayasal kural yoktur ve, bu yıl daha az ölçüde olmakla beraber, para yaratma bir açık finansman kaynağı olarak kullanılmıştır.

Ayrıca, hükümetin ve özerk olmayan kamu işletmelerinin kamu finans kurumlarıyla o kadar karmaşık ve çok sayıda ilişkileri vardır ki bunlardan hangilerinin Antlaşma'daki imtiyazlı erişim kriterine aykırı olduğunu saptamak bu aşamada henüz erkendir.

### **Vergilendirme**

1985 yılında Türkiye'de, sekiz dolaylı verginin yerine geçen bir Katma Değer Vergisi sistemi devreye sokulmuştur. Bu KDV sistemi Topluluk yaklaşımına dayalı olsa da, özellikle istisnalar bakımından, Topluluk KDV müktesebatından bir ölçüde farklıdır. İstisnaların kapsamı, Topluluk'ta olduğundan çok daha geniştir.

Türkiye, % 15'lik standart bir KDV oranı uygulamaktadır. Bu standart orana ek olarak, % 1 ve % 8 iki indirim oranı daha uygulanır. % 8 indirim oranı temel gıda ürünleri için geçerliken, % 1 ihraç mallarına uygulanır. Lüks mallarda ise, % 23' ve % 40 iki adet yüksek oran geçerlidir. Bazı istisnalar ile, ithal edilen mallar, Türkiye içinde tatbik edilenler ile aynı orandan KDV'ye tabidir.

KDV mükellefleri, prensip olarak, ticarî maksatla yaptıkları mal ve hizmet alımlarında ödedikleri KDV miktarını düşmek hakkına sahiptir, ancak usulüne uygun bir KDV faturası yoluyla bunu ispat edebilmeleri gerekir. Topluluk mevzuatının aksine, Türk KDV yasasında, ülkede yerleşik olmayan vergi mükellefi yabancılara, girdiler üzerine ödenen KDV'nin iadesine imkan veren hükümler yoktur. Türkiye bu türden bir vergi iadesi sistemi uygulamadığı için, KDV, söz konusu yabancı vergi mükelleflerine bir ilave maliyet teşkil getirmektedir.

Türk KDV yasası, çiftçiler ve küçük işletmeler için özel düzenlemeler de içermektedir.

KDV yasasına ek olarak, uygulanan peşin istihsal vergisi ve KDV oranları arasındaki farkın telafi edilmesi için bir ek vergi tahakkuk ettirilir. Bu vergi, belirli ürünlere sadece üretim aşamasında ve ithalatta uygulanır. Girdiler üzerine ödenen vergi, KDV'den değil, sadece tahakkuk ettirilen ek vergiden karşılanır.

Topluluk tabanlı bir KDV sistemi uygulanması için bir başlangıç yapılmıştır, fakat bunu Topluluk müktesebatına daha uygun hale getirmek için bazı temel alanlarda önemli çabalara ihtiyaç vardır. Ayrıca, KDV

oranları ve bazı ithalat için ek vergi alanında ayrımcılık yapmama kurallarına aykırılıkları kaldırmak için de çaba gösterilmelidir.

Tüketim vergileriyle ilgili olarak, Türkiye çok geniş bir ürünler yelpazesi üzerine tek aşamalı bir tüketim vergisi uygulamaktadır. Topluluğun ortak tüketim vergilerine tabi mallar, vergiye tabi eşya listesindedir; fakat Türk mevzuatının hükümleri, tüketim vergisi alanındaki Topluluk müktesebatına uygun değildir. Özellikle, Türk sistemi çok yüksek ad valorem vergi oranlarına dayalıdır ve bir antrepo sistemi içinde verginin askıya alınmasını öngörmez.

### **İstatistikler**

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), istatistikler üretilmesi ve yayınlanmasından sorumlu olan merkezî kurumdur. Eurostat ile bir işbirliği anlaşması yapmıştır, fakat potansiyeli tam olarak kullanılmamaktadır.

Türk makamları bu alandaki (standartlar, sınıflandırmalar, vs.) müktesebatın büyük kısmını benimsemek için açıkça istekli olsalar da, bunların uygulamaya konulmasında pek az ilerleme sağlanmıştır.

### **Balıkçılık**

Türkiye, 8 333 kilometre uzunluğunda kıyılara ve hayli gelişmiş bir balıkçılık sektörüne sahiptir. 1996 yılında yakalanan toplam balık miktarı 500.000 tondur. Bu rakam, AB toplamının yaklaşık % 8'ine eşittir. 56.000 balıkçı ve 6.800'den fazla teknesi olan bir filo vardır.

1997 yılında Topluluk, Türkiye'den 29.483 ton balıkçılık ürünü ithal etmiştir. Bu rakam, toplam Topluluk ithalatının % 0,7'sini oluşturmaktadır. Bu ithalatın değeri, 98 milyon ECU veya toplamın % 1.04'ü oldu. İthal edilen başlıca türler, ton balığı, midye (ve işlenmiş yumuşakçalar) ve hamsi balığıdır. Topluluk balık ihracatının % 1,8'i (değer olarak toplamın % 1,6'sı) Türkiye'ye yapıldı. Dondurulmuş sarı kanatlı ton balığı en önemli ihracat kalemi olmak üzere, son üç yılda ihracat üç katına çıkmıştır.

Sektördeki zaaflar arasında, sağlık standartlarının yetersiz uygulanması ve verimsiz işleme yöntemleri vardır.

Türkiye'de balıkçılık ürünleri piyasasının örgütlenmesi, yapısal politika ve balık stoklarının yönetimi ve korunması konularında ayrıntılı bilgi olmadığı için, ülkenin bu sektördeki müktesebatı uygulama kapasitesini değerlendirmek zordur.

### **İstihdam ve sosyal işler**

ILO'nun hesaplama yöntemleri kullanılırsa, işsizlik 1996'da % 6,1 ve 1997'de % 6,4 oranındaydı. Paralel ekonominin boyutu dikkate alınır, bu rakamlar muhtemelen çok daha yüksek bir işsizlik oranını gözden saklamaktadır. Rekabetçi bir ekonominin ihtiyaçlarını karşılamak için, işgücü piyasasının modernize edilmesi gerekir.

Sosyal güvenlik harcamaları, Türkiye'nin GSMH'sının sadece % 7'si düzeyindedir. Vergi gelirleri yerine işveren ve işçiden alınan primlere dayalı olan sosyal güvenlik sisteminin yapısı, bu düşük rakamın nedenidir. Sosyal güvenlik kuruluşlarının çoğu finansman açığı içindedir ve devlet bu açığı kapatmaya mecbur kalmaktadır – bütçe üzerinde önemli bir yük. Sistemin kapsamlı bir reforma ihtiyacı vardır. Ülkenin sosyo-ekonomik gelişme düzeyi dikkate alındığında, sağlık göstergelerinin çoğu tatminkâr değildir ve bu nedenle sağlık hizmeti önemli ölçüde iyileştirilmelidir.

Türkiye'de muhtelif işçi ve işveren kuruluşları vardır. Bunlar içinde en geniş tabanlı olan, Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) üyesi Türk-İş'tir. Başlıca işveren kuruluşu ise, Avrupa Endüstri ve İşveren Konfederasyonları Birliği UNICE'nin üyesi olan TİSK'tir. 1995 yılında hükümetçe kurulan Ekonomik ve Sosyal Konsey, Mart 1997'de işlemeye başladı, fakat yasal kısıtlamalar nedeniyle (toplu pazarlık ve sözleşme sistemi olmaması) kamu sektörü konfederasyonları çerçevesinde sosyal diyalog yoktur.

Mevcut bilgilere dayanarak, Türkiye'nin sağlık, sosyal güvenlik, işgücü ve fırsat eşitliği mevzuatının Topluluk müktesebatına uyum derecesini saptamak zordur.

### **Bölgesel politika ve kaynaşma**

Türkiye'deki bölgesel demografik, sosyo-ekonomik ve altyapısal dengesizlikler, kalkınmada geri kalmış Doğu ve Güneydoğu bölgeleri ile ülkenin diğer bölgeleri arasında bir eşitsizliği yansıtmaktadır. Geri kalmış 49 vilayet, kırsal alandan büyük bir göç olgusuyla, kentsel nüfusta hızlı bir artışla ve ülkenin batısına veya yurt dışına önemli düzeyde göç ile karşı karşıyadır. Bu üç trendin sonucu olarak, Türkiye'nin doğusunda yıllık nüfus artışı (% -0.7) ulusal ortalamanın (% 1,5) hayli altındadır. 1986 yılında, geri kalmış bölgelerde kişi başına GSMH, ulusal ortalamanın ancak % 61'iydi. Bölgesel hanehalkı tüketimine dayalı 1994 yılına ait daha yeni rakamlar da benzer bir eşitsizlik olduğunu göstermektedir. Geri kalmış bölgelerdeki altyapılar da, 1985 ve 1990 arasında gerçekleştirilmiş büyük projelere rağmen, yetersiz olmaya devam etmektedir.

Geri kalmış bölgelerin kalkınmasını desteklemek, daima Türkiye'nin amaçlarından biri olmuştur. 1960'da bu amaçla Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. 1970 yılında ise, geri kalmış bölgeler için özel bir daire oluşturuldu. İdarenin desantralizasyonu ve yatırımlar için yardım mevcuttur. Halen sürmekte olan ve sekiz baraj inşa edilmesini içeren GAP Güneydoğu projesinin, sadece Türkiye'nin enerji üretimini ikiye katlaması değil, aynı zamanda, sulu tarımı büyük ölçüde arttırarak ve altyapıların modernleşmesini sağlayarak en geri kalmış sekiz güneydoğu vilayetinin kalkınmasına yardım etmesi de beklenmektedir. Ancak, bu proje, Türkiye'ye Dicle ve Fırat nehirlerinin Suriye ve Irak'a akışını kontrol etme imkanı verdiği için bu ülkelerle bir gerilim noktası oluşturmaktadır. Projenin çevresel etkisi de tartışmalıdır. Bu konuda yeterli bilgiye sahip olmadığımız için, projenin bölge üzerindeki sosyo-ekonomik etkisini tam olarak belirlememiz mümkün değildir.

### **Sonuç**

Türkiye'nin bu sektörlerde büyük çaba göstermeye devam etmesi gereklidir. İç pazarla ilgili alanlarda etkin uyumlulaşma, özellikle, şirketler hukukundaki ilerlemeye bağlı olacaktır. Kişilerin serbest dolaşımı, Ankara Anlaşması çerçevesindeki yükümlülükler bağlamında ele alınması gereken hassas bir konudur. Eğer belirli konuları Avrupa stratejisi çerçevesinde ele almaya karar verirsek, uyumlulaşma düzeyi ve var olan ulusal politikalar hakkında daha fazla bilgiye ihtiyacımız olacaktır. Bu bağlamda, eğitim, vergileme ve görsel-işitsel politika gibi konuları da içine alacak şekilde Avrupa stratejisini genişletmek üzerinde düşünmek gereklidir.

## **4. Ortak dış ve güvenlik politikası**

Türkiye, 1964'ten beri Topluluk ile bir ortaklık ilişkisi içinde olmuştur ve onyıllar boyunca Avrupa ile entegrasyonu hedefleyen kararlı bir politika izlemiştir. Ayrıca, 1952'den beri NATO üyesidir.

Altmışlı yıllardan beri AT-Türkiye Ortaklık Konseyi'nin düzenli toplantıları, iki taraf arasında, ortak ilgi konusu olan belli başlı dış politika meseleleri üzerine görüşmeler için bir forum oluşturmuştur. Bu konuların çoğu üzerinde tarafların ve AB'nin görüşleri birleşmektedir.

Lüksemburg AB Konseyi'nde Türkiye ve başvuran ülkeler arasında; dış ve güvenlik politikası işbirliğini arttırmaya yönelik Avrupa Konferansı'na katılmaya davet edilmiş, fakat bu teklif, şimdilik, Türkiye tarafından kabul edilmemiştir.

30 Ekim 1995 tarihli bir Ortaklık Konseyi kararı, Troika düzeyinde (siyasî müdürler dahil) yüksek yetkililer arasında yılda iki kez toplantılar yapılması da içinde olmak üzere, AB-Türkiye siyasî diyalogu için düzenlemeler öngörmüştür; Konsey Başkanlığı veya Genel Sekreterliği de, AB Konseyi toplantılarının sonuçları konusunda Türkiye'yi devamlı olarak bilgilendirir. Söz konusu karar, aynı zamanda, bazı ODGP çalışma gruplarında uzman düzeyinde AB-Türkiye istişareleri yapılmasını öngörür. Türkiye bu mekanizmayı aktif biçimde kullanmıştır ve 1995'ten beri Troika düzeyinde ve çeşitli Konsey çalışma gruplarında (AGİT, Doğu Avrupa ve Orta Asya, güvenlik, vs.) uzman düzeyinde sık sık toplantılar yapılmıştır. Türk makamlarının talebi üzerine, Konsey'in Siyasî Komitesi, bu yılın 16 Nisan'ında, Batı Balkanlar ve BM çalışma grupları üzerine Türkiye ile uzman düzeyinde özel siyasî diyalog düzenlemeyi kararlaştırmıştır.

Aynı kararda, Türkiye'nin devlet veya hükümet başkanı, Konsey Başkanı ve Komisyon Başkanı arasında yıllık toplantılar ve dışişleri bakanları arasında yılda iki kez toplantılar yapılması öngörülmüştür.

Bugüne kadar, Türkiye, Avrupa Birliği'nin ortak tavırlarına, ortak eylemlerine veya ortak demarş veya deklarasyonlarına katılma talebinde bulunmamıştır. Bu durum aslında sorunludur; zira Türkiye'yi düzenli olarak Avrupa Birliği ortak tavırlarına katılan ve Birlikle benzeşen siyasi dilalog yollarına sahip Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden ayırmaktadır.

Türkiye, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nda öncü bir rol oynamakta ve tüm faaliyetlere katılmaktadır.

Türk birlikleri, Arnavutluk'taki IFOR/SFOR ve Çok-uluslu Koruma Kuvveti'nde yer almışlardır.

Türkiye, Birleşmiş Milletler'in, Avrupa Konseyi'nin ve çok sayıda başka uluslararası kuruluşların bir üyesidir ve Batı Avrupa Birliği'nde ortak üyedir. Pakistan, İran ve Orta Asya cumhuriyetleri ile birlikte Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Karadeniz İşbirliği Konseyi dahil muhtelif bölgesel oluşumlarda da yer almaktadır.

Türkiye, önemli politik ve ekonomik etkiye sahip olduğu Orta Asya'da Türki cumhuriyetler ile de özel bir ilişki içindedir.

Türkiye ve bir AB üyesi devlet olan Yunanistan arasında, kıta sahanlığının sınırının çizilmesi konusundaki anlaşmazlıklar dahil, Ege denizi alanında bazı anlaşmazlık konuları vardır. Türkiye, bazı adacıklar ve kayalıklar üzerinde de egemenlik iddiasında bulunmaktadır. Tarafların karasularının sınırları da sorunludur. Türkiye ile komşu ülkeler arasında başka herhangi bir toprak anlaşmazlığı yoktur. Yakın zamanlara kadar Bulgaristan ile bir sınır problemi vardı fakat bu problem 1997 yılında iki taraf arasında çözüme bağlanmıştır. Özellikle su hakları ve Kürt sorunu konusunda, Suriye ve Irak ile ilişkilerde sık sık gerilimler yaşanmaktadır. Fakat 20 Ekim 1998'de Türkiye ve Suriye arasında imzalanan , Suriye'nin PKK'ya tüm desteği kesme konusunda taahhüt sağladığı güvenlik anlaşması olumlu bir gelişmedir.

Türkiye'nin Kıbrıs sorununa ilişkin tavrı (bkz. madde 1.3), hem BM kararlarına, hem de Avrupa Birliği'nin sık sık tekrarladığı pozisyonuna aykırıdır.

Türkiye hayli büyük bir diplomatik kadroya sahiptir – 700 diplomatik personel ve yurt dışında 165 temsilcilik. Bu kadro sayesinde Türkiye, Birlik içinde tam ve etkin bir rol oynayabilir.

Türkiye, nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların yayılmamasına taraftardır ve belli başlı tüm uluslararası silah kontrol anlaşmalarını imzalamıştır.

Kıbrıs sorunu, bir üye devletle olan anlaşmazlıklar ve güneydoğu Türkiye'deki durum haricinde, Türkiye ve Avrupa Birliği çok sayıda dış politika konusunda benzer görüşler paylaşmaktadır. Bununla beraber, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin aksine, Türkiye, Avrupa Birliği'nin çeşitli ODGP girişimlerine katılmayı arzu etmemiştir. Oysa bu katılım, Türkiye'nin üyelik öncesi sürece dahil edilme isteğinin daha belirgin bir göstergesi olabilirdi.



## C. SONUÇ

Komisyon'un bu rapordaki değerlendirmesi, Lüksemburg AB Konseyi'nin sonuçları ve Ankara Anlaşması'nın 28nci maddesine dayanır. Dolayısıyla, bu değerlendirme, Kopenhag AB Konseyi tarafından belirlenen kriterler temelinde yapılmıştır. Bu değerlendirmede Türkiye'yi katılıma hazırlamak üzere Komisyon'dan talep edilen Avrupa stratejisi de dikkate alınmıştır.

Politik açıdan, değerlendirme, kamu otoritelerinin işleyişinde bazı aksaklıklar olduğu, insan hakları ihlallerinin sürdüğü ve azınlıklara uygulanan tavırda önemli eksiklikler bulunduğunu göstermektedir. Ordu üzerinde sivil denetim olmayışı endişe konusudur. Millî Güvenlik Kurulu kanalıyla ordunun politik yaşamda oynadığı büyük rol, bunu yansıtmaktadır. Güneydoğu Türkiye'deki duruma askerî olmayan, sivil bir çözüm bulunmalıdır, zira ülkede gözlenen medenî ve siyasî hak ihlallerinin pek çoğu şu veya bu şekilde bu konuyla bağlantılıdır. Komisyon, Türk hükümetinin ülkedeki insan hakları ihlallerine karşı mücadele etmede kararlılığını kabul etmektedir. Fakat bunun şimdiye kadar pratikte önemli herhangi bir sonucu olmamıştır. Türkiye'nin 1995'te içine girdiği demokratik reform süreci devam etmelidir.

Bu sorunların çözümüne ek olarak, Türkiye, muhtelif komşu ülkelerle tüm anlaşmazlıkların uluslararası hukuka uygun olarak barışçı yollardan çözüme bağlanmasına yapıcı bir katkıda bulunmalıdır.

Ekonomik açıdan, Türkiye, bir piyasa ekonomisinin temel özelliklerinin çoğuna, hayli gelişkin bir kurumsal ve yasal çerçeveye, dinamik bir özel sektöre ve liberal ticaret kurallarına sahiptir. Ekonomi önemli bir büyüme potansiyeli taşımaktadır ve özellikle, modernleşmesine ciddi şekilde katkıda bulunmuş olan gümrük birliği bağlamında, büyük bir adaptasyon yeteneği sergilemiştir. Bu faktörler, teoride, Türkiye'nin orta vadede rekabet baskısına dayanabilen sağlam bir piyasa ekonomisine erişmesine imkan vermektedir. Ancak, kendi ekonomisini verimli bir şekilde yönetebilmesi ve onun üstünlüklerinden azamî ölçüde istifade edebilmesi için, Türkiye, inandırıcı ve kalıcı bir makroekonomik istikrar çerçevesi kurmalı ve malî sektörün gerçekten aracılık işlevini yerine getirebileceği bir ortam yaratmalıdır. Yetkililer şimdi doğru yönde ilerliyor gibi görünmektedir ve bu stratejiyi devam ettirebilmeleri şartıyla, Türkiye'nin piyasa ekonomisi sağlamlaşacaktır. Bu bağlamda, geniş bölgesel kalkınma farkları belirgin bir etkidir; bu farkların kapatılması hükümetin öncelikler listesinde üst sıralarda olmalıdır. Avrupa Birliği, diğer yolların yanısıra, Avrupa stratejisinin kaynaklarını kullanarak, geri kalmış bölgelere yardım etmek için elinden geleni yapacaktır.

Türkiye, Gümrük Birliği kararında öngörülen mevzuatın büyük kısmını gerekli süreler içinde kabul etme ve uygulama yeteneği göstermiştir. Şimdi de, vecibelerin zamanında yerine getirilmemiş olduğu sektörlerde benzer bir kararlılık göstermelidir. Kamu ihaleleri dahil iç pazar, tarım ve çevre konuları başta olmak üzere yapılacak daha pek çok şey olmakla beraber, Türkiye, Avrupa stratejisinde belirlenen alanların çoğunda Topluluk yasalarına uyumlulaşma sürecini başlatmış durumdadır. Ne gümrük birliği, ne de Avrupa stratejisi kapsamına girmeyen sektörlerde ise, müktesebatın kabul edilmesi bakımından Türkiye'nin önünde uzun bir yol vardır.

Türkiye, gümrük birliği bağlamında müktesebatı uygulamak için gerekli idarî ve hukukî kapasiteye sahip olduğunu tartışmasız şekilde göstermiş olduğu halde, bu aşamada, müktesebatın henüz aktarılmamış alanlarıyla ilgili gelecekteki kapasitesi üzerine bir görüş beyan etmek mümkün değildir.

## İSTATİSTİK VERİLER

## TÜRKİYE

	1993	1994	1995	1996	1997
Temel veriler	<b>1000 kişi</b>				
Nüfus (yıl ortası)	59 258 800	60 159 900	61 074 700	62 003 400	62 981 000
	<b>Km2</b>				
Toplam Yüzölçümü	774 815	774 815	774 815	774 815	774 815
Millî Hesaplar	<b>milyar Türk Lirası</b>				
Cari fiyatlardan Gayri Safi Milli Hasıla	1 981 867	3 868 429	7 462 466	14 772 110	28 835 883
Üretimin Yapısı	<b>Toplam Gayri Safi Katma Değer yüzdesi olarak</b>				
- Tarım	14,8	14,8	15,0	15,9	13,6
- Sanayi	23,8	25,7	25,8	24,2	24,2
- İnşaat	7,2	6,6	5,4	5,6	5,8
- Hizmetler	54,2	52,9	53,8	54,3	56,4
Harcamaların yapısı	<b>Gayri Safi Milli Hasılanın yüzdesi olarak</b>				
- Nihai tüketim harcamaları	78,9	78,4	79,5	81,2	80,6
- hanehalkı ve NPISH	66,4	67,2	68,9	69,3	68,3
- genel hükümet	12,5	11,2	11,4	11,9	12,3
- Gayri safi sabit sermaye oluşumu	26,5	20,7	24,9	25,2	25,2
- Mal ve hizmet ihracatı	13,1	20,5	19,5	22,2	24,7
- Mal ve hizmet ithalatı	18,5	19,6	23,9	28,6	30,5
Gayri Safi Milli Hasıla (reel)	<b>geçen yıla göre % değişim</b>				
	8,0	5,5	7,2	7,0	7,2
Kişi başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	<b>Satın Alma Gücü paritesi olarak</b>				
	5 562	5 276	5 682	6 114	6 712
Enflasyon oranı	<b>geçen yıla göre % Değişim</b>				
Tüketici Fiyat Endeksi	66,1	106,3	93,6	80,4	85,7
Ödemeler bilançosu (1)	<b>milyar Türk Lirası</b>				
-Mal ihracatı (fob) (2)	171 181	545 627	1 003 782	2 629 669	4 935 076
-Mal ithalatı (fob) (3)	326 452	670 715	1 607 284	3 487 314	7 274 137
-Ticaret bilançosu	- 155 270	- 125 088	- 603 502	- 857 646	- 2 339 061
-Hizmetler ve gelirler, net (4)	43 412	111 410	291 291	299 714	1 187 225
-Net carî transferler	33 280	80 375	156 448	315 437	668 439
Hükümet transferleri	8 038	11 364	48 922	44 981	47 489
-Carî hesap bilançosu	- 70541	- 78 061	- 106 842	- 197 513	-415 907
-Rezervler (altın dahil)	194 757	489 966	1 065 082	2 023 433	4 104 321
-Rezervler (altın hariç)	178 440	448 132	1 001 909	1 911 344	3 934 328

		geçen yıl = 100				
<b>Ticaret hadleri</b>		103,7	90,7	96,4	101,7	104,4
		<b>toplamın yüzdesi olarak</b>				
AB-15 ile ithalat		47,1	46,9	47,2	54,2	54,0
AB-15 ile ihracat		49,5	47,7	51,2	45,4	44,4
<b>Kamu Maliyesi</b>		<b>Gayri Safi Milli Hasılının yüzdesi olarak</b>				
Genel Hükümet Açığı (5a)		- 6,8	- 3,8	- 4,1	- 8,2	- 7,6
Gayri safi dış borç (5b)		27,0	32,8	35,6	39,7	44,8
<b>Malî göstergeler</b>						
<b>Parasal Hacimler</b>		<b>milyar Türk Lirası</b>				
- M1		116 366	214 193	376 288	769 707	1 255 444
- M2		268 063	604 136	1 216 321	2 882 110	5 060 017
- Toplam kredi		280 296	526 355	1 223 577	2 856 730	8 573 220
<b>Faiz oranları</b>		<b>yıllık % oran</b>				
- Kredi (6)		70,0	135,0	150,0	150,0	126,0
- Mevduat (7)		74,8	95,6	92,3	93,6	96,6
<b>ECU döviz kurları</b>		<b>1ECU=...Türk Lirası</b>				
- Dönem ortalaması (8)		12 817	35 475	61 511	101 808	170 573
- Dönem sonu (9)		16 190	46 936	78 334	132 840	225 970
<b>Demografi</b>		<b>her 1000 kişi için</b>				
Doğal büyüme oranı		16,6	16,2	15,8	15,5	15,1
		<b>her 1000 canlı doğum için</b>				
Çocuk ölüm oranı		49,3	46,8	44,4	42,2	39,5
		<b>doğumda</b>				
Yaşam Beklentisi: Erkekler		65,1	66,4	65,7	65,8	66,2
Kadınlar		67,4	67,7	67,9	68,2	68,4
<b>İşgücü piyasası</b>		<b>işgücünün yüzdesi olarak</b>				
Ekonomik Aktivite oranı (ILO yöntemi)		53,7	53,9	53,8	53,2	50,8
İşsizlik oranı (ILO yöntemi) :		<b>Toplam</b>				
		7,7	8,1	6,9	6,1	6,4
		<b>&lt; 25 yaş</b>				
		15,6	15,7	14,7	12,9	14,4
		<b>&gt; 25 yaş</b>				
		5,0	5,4	4,4	3,9	3,9
<b>NACE branşları itibariyle ortalama istihdam (LFS)</b>		<b>toplamın yüzdesi olarak</b>				
- Tarım ve Ormanlık		44,5	44,8	46,8	44,9	41,9
- Sanayi		15,8	18,4	15,3	15,9	17,2
- İnşaat		6,2	5,8	5,8	6,0	6,2

<b>-Hizmetler</b>	33,5	33,0	32,2	33,1	34,7
-------------------	------	------	------	------	------

<b>Altyapı</b>	<b>KM</b>				
<b>Demiryolu şebekesi</b>	<b>8 430</b>	<b>8 452</b>	<b>8 549</b>	<b>8 607</b>	<b>8 607</b>
	<b>km</b>				
<b>Otoyolların uzunluğu</b>	<b>1 070</b>	<b>1 167</b>	<b>1 246</b>	<b>1 405</b>	<b>1 528</b>
<b>Sanayi ve Tarım</b>	<b>geçen yıl = 100</b>				
<b>Sanayi üretim hacmi endeksleri</b>	108,2	101,5	114,3	122,9	137,1

Notlar:

- (1) Orijinal veriler ABD doları cinsindedir. TL rakamlarını elde etmek için, veriler, ABD doları alış kurlarının yıllık ortalamaları kullanılarak çevrilmiştir.
- (2) Bavul ve transit ticaret dahil.
- (3) Altın ithalatı ve transit ticaret dahil 1992/93.
- (4) Hizmetler ve gelirler toplamı
- (5a) Bütçe dışı fonları ve vergi benzeri işlemleri de içeren Kamu Sektörü Borçlanma İhtiyacı'na karşılık gelmez.
- (5b) Gayri safi dış borç (ABD doları)/GSYH (ihracat ağırlıklı efektif döviz kuru yoluyla çevrilmiş olarak)\*100
- (6) Türkiye Kalkınma Bankası tarafından orta vadeli işletme kredilerine uygulanan ödünç verme oranı – dönem sonu.
- (7) Bir yıl vadeli mevduat faiz oranı – dönem sonu.
- (8) (9) Alış ve satış kurlarının ortalaması.